

DANIEL SÄVBORG

Om eddadikternas ursprung och ålder

Gamla och nya tankar

I

För den som går till översiktsverk om eddadiktningen blir det tydligt att det på några punkter råder stor oenighet inom forskningen. Detta gäller t.ex. dateringen av de olika gudadikterna. Å andra sidan finns det också punkter där det tvärtom råder enighet bland forskarna. En sådan punkt är synen på hjältedikternas ålder. Det finns idag, till skillnad från för 100 år sedan, en etablerad standarduppfattning vad gäller hjältedikternas tillkomsttid. Den dateringsdiskussion som trots allt förs handlar om enstaka dikter och om justeringar inom en allmänt accepterad helhetsbild, inte om grundläggande ifrågasättanden. Intill helt nyligen har inte heller frågor om dateringsmetodik överlag diskuterats på många decennier.

Våren 2000 utkom emellertid Bjarne Fidjestøls *The Dating of Eddic Poetry*. Fidjestøl gör en utförlig historisk översikt över eddadateringen historia, och han diskuterar även ett antal dateringskriterier. Hans bok besvarar — förmodligen slutgiltigt — flera frågor kring olika dateringskriteriers användbarhet, och han sammanfattar många problem väl. I denna artikel kan jag i flera fall bygga på Fidjestøls undersökningar; jag hänvisar till hans undersökningar när jag menar att han uttömmande har behandlat vissa dateringsfrågor och där min uppfattning överensstämmer med hans. Därför har jag kunnat inskränka mitt avsnitt om godtagbara dateringsmetoder till ett fåtal kriterier, där jag menar mig kunna komma med nya synpunkter eller slutsatser. Ty även efter Fidjestøls imponerande arbete syns det mig finnas många frågor kvar, många problem som varken är lösta eller ens diskuterade. Det är åt dessa problem min artikel är ägnad.

Mitt ena huvudsyfte är att undersöka hur den idag allmänt accepterade synen på eddadikternas ålder har uppkommit och slagit igenom. Jag skall därför inleda med att gå bakåt i tiden och undersöka eddate-

ringar i det förflutna — detta i likhet med Fidjestøl. Men till skillnad från honom är jag inte ute efter att göra en forskningshistorisk översikt. Då mitt mål är att analysera det nuvarande synsättet, den moderna forskningens ståndpunkt, är mitt syfte med behandlingen av äldre auktoriteter att undersöka grunden för den idag etablerade uppfattningen om den eddiska hjältediktningens ålder. Historiska översikter som Fidjestøls behandlar utförligast forskare med tydligt gripbara dateringskriterier och nya, originella idéer, men det är inte självklart att sådana forskare är de mest inflytelserika. Själv kommer jag att begränsa mig till de forskare vilkas teorier ligger till grund för eller påverkar dagens forskning.

Det är påfallande att många inslag i dagens rådande uppfattning har kommit att uppfattas som så självklara att flertalet forskare aldrig ödslar tid på att motivera varför de ansluter sig till denna uppfattning. Grundläggande i mina undersökningar är därför att söka fastställa hur de aktuella teorierna ursprungligen presenterades, vilka argument som en gång framfördes för dem och vilken grundsyn som ligger bakom argumentationen. Jag strävar också efter att förklara varför just dessa teorier — till skillnad från många andra — har övertygat så många forskare att de blivit forskningens allmänna ståndpunkt. Vilka argument har setts som avgörande? I vilken utsträckning har teorierna och argumenten för dem kommit att förändras i senare tid?

Mitt andra huvudsyfte är att föra en grundläggande metoddiskussion och försöka fastställa några nödvändiga utgångspunkter för datering av eddadikterna. Därför skall jag inte bara spåra upp tidigare framförda dateringsargument, utan också analysera och kritiskt pröva dem och — framför allt — den grundsyn från vilken de utgår. I flera fall handlar det om hörnpelare i den rådande bilden av eddadiktningen, och jag vill visa hur förutsättningarna ändras om vi låter dessa hörnpelare falla. Nya vägar öppnas om vi utgår från nya förutsättningar. Avslutningsvis kommer jag att diskutera några specifika dateringskriterier som jag själv menar väga tungt och argumentera för hur de kan tillämpas på ett fruktbarare och vetenskapligt mer hållbart sätt än hittills.

II

Andreas Heuslers helhetsbild

Dagens forskning kring Eddans hjältedikter vilar på de teorier som Andreas Heusler lade fram vid 1900-talets början. Han skapade därvid såväl den kronologi som den kategoriindelning som fullständigt dominerar eddaforskningen idag. Hans teori är, med Bjarne Fidjestøls ord, "gjeldande lære" (Fidjestøl 1992: 61).

I Heuslers arbeten är dateringen av eddadikterna endast en del av en allmän helhetsbild av den forngermanska diktningen, en helhetsbild där kategoriseringar och utvecklingsteorier är centrala inslag. Vad gäller Eddans hjältedikter skiljer Heusler ut en grupp om fem dikter, vilka skall vara de (enda) nordiska företrädarna för den ursprungliga samgermanska hjältediktningen med rötterna i den förkristna folkvandringstiden: *Brot af Sigurðarqviða*, *Atilaqviða*, *Völundarqviða*, *Hamðismál* och *Hlöðs-qviða* (Heusler 1941: 153). De antas vara tillkomna under eller strax före vikingatiden. Betydligt senare, under högmedeltiden (slutet av 1000-talet och 1100-talet; jfr Heusler 1941: 187 samt 1932: 19), uppkom enligt Heusler en helt annorlunda typ av dikter, en kategori vilken han betecknar som "eine isländische Nachblüte der Heldendichtung" (Heusler 1941: 187). Denna "Nachblüte" utgörs i första hand av en grupp som han kallar "das elegische Heldenlied" (Heusler 1941: 187) eller "Die heroische Elegie" (Heusler 1906: 252), nämligen *Guðrúnarqviða I*, *Guðrúnarqviða II*, *Guðrúnarhvöt*, *Helreið Brynhildar* och *Oddrúnargrátr* (Heusler 1941: 184 f.), men också av de mer episka *Sigurðarqviða in scamma* och *Atlamál* (Heusler 1941: 181) och väl även *Guðrúnarqviða III* (187). Som en ännu senare utveckling ur "Nachblüte"-diktningen ser Heusler fornalldarsagornas återblickande strofer (Heusler 1941: 185–6). Mellan de två huvudkategorierna skjuter Heusler in en grupp omfattande *Reginismál*, *Fáfnismál* och *Helgaqviða Hundingsbana II*. Han antar att denna grupp åtminstone delvis är från förkristen tid (Heusler 1941: 178, 180). Det är dock de två förstnämnda grupperna som främst intresserar honom, och så har det förblivit även hos senare forskare.

De centrala punkterna i Heuslers helhetsbild är för den eddiska hjälte-diktningens vidkommande: att det finns en kategori gamla, genuint forngermanska, dikter och en kategori unga, att dessa kategorier är radikalt skilda från varandra vad gäller såväl karaktär som tillkomsttid samt att de gamla dikterna är vikingatida/förkristna och de unga högmedeltida. Det är dessa punkter i Heuslers helhetsbild som idag allmänt accepterats och

som möter i forskningsöversikter, facklexika och litteraturhistoriska verk från de senaste decennierna¹ och som överhuvudtaget styr dagens eddaforskning. Vad gäller absoluta dateringar, de olika kategoriernas uppkomsthistoria, enstaka detaljer m.m. råder det delade meningar bland forskarna,² men i fråga om de centrala punkterna råder praktiskt taget konsensus.³

Heuslers argument

Hur kommer då Heusler fram till sina dateringar? Det är påfallande att han inte ägnar dateringsfrågan något större utrymme. För dateringen av *Nachblüte*-gruppen, eller "elegiskiktet" som det kallats av senare forskare (Mohr 1939: 150; Sprenger 1988: 267), ger han dock några skäl. "Die Annahme, daß diese eddische Kunstweise erst in der christlichen Zeit, nach dem rauhen heroischen Sagaalter [:vikingatiden], aufkam, hat gewiß innere Wahrscheinlichkeit" (Heusler 1906: 252), skriver han i ett arbete. Han preciserar här inte vilka drag i denna diktning han bygger antagandet på. Det är härtill anmärkningsvärt att de "unga" eddadik-

¹ Se t.ex. forskningsöversikter av Joseph Harris (1985: 93–94, 101) och Heinrich Beck ("Auf diesen frühen Arbeiten [:Heuslers] ist zu verweisen, denn sie bilden nach wie vor die Grundlage einer eddischen Literaturgeschichte", Beck 1990: 12; "Die Darst[ellung] a[lt]-germ[anischer] Dichtung vermag sich auch heute noch an dem Grundriß zu orientieren, den Heusler in der 1. Jh. hälfte entworfen hat", Beck 1998: 308), artiklar i facklexika som *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* (Holtmark: 1961: 413–416), *Dictionary of the Middle Ages* (Harris 1984: 390), *Lexikon des Mittelalters* (Gschwantler 1986: 1558) och *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (Beck 1986: 422), kortare översikter över den norröna litteraturen av Hans Kuhn (Kuhn 1971: 32) och Dietrich Hofmann (1971: 80–81), större verk om den den norröna litteraturen av Jón Helgason (1952: 47–48), Einar Ólafur Sveinsson ("Heusler hefur sýnt, að hér er um tvö lög að ræða, annað eldra, hitt yngra. Þegar á þetta hefur einu sinni verið bent, er það augljóst."; 1962: 219), Jan de Vries (1964: 69–87 och 1967: 131–154) och Jónas Kristjánsson (1997: 59–60, 60–64, 65–66) och många viktiga arbeten inom norrönforskningen överlag, såsom Mohr 1938: 222 ("Sie [:Heuslers arbete "Heimat und Alter der eddischen Gedichte"] bildet, wenigstens in Deutschland, die Grundlage der Literaturgeschichte der Eddalieder"), Turville-Petre 1953: 13–14 och Sprenger 1992.

² Vad gäller själva tidfästningen har den allmänna tendensen varit att ytterligare skärpa den heuslerska tidsklyftan mellan grupperna "gamla" och "unga" och föra dateringen av "de unga" framåt. Heusler tänkte sig att "Nachblüte"-gruppen uppkommit under andra hälften av 1000-talet och sedan blommat under en stor del av 1100-talet (Heusler 1941: 187 och 1932: 19), medan senare forskare har antagit att gruppen uppkommit först på 1100-talet (t.ex. Vries 1967: 129–131) eller rentav 1200-talet (t.ex. Sprenger 1983: 193), och att den under alla omständigheter haft sin huvudsakliga blomning först under tiden efter 1100-talets slut (se t.ex. Vries 1967: 135, 138, 142, 145).

³ Även Harris 1985: 93 talar om en "modern consensus" vad gäller "date and provenance", och Harris 1984: 389 f. talar om "the present standard view" vad gäller indelningen i de tre kategorierna och dateringen av dem.

ternas egenart bestäms negativt, i en kontrast mot en tidigare periods tidsanda. Ordet *rauh* har en nyckelroll, men det är oklart om Heusler menar att den kärvhet han tillskriver vikingatiden skulle ha påverkat enbart dikternas anda eller dessutom deras stil och tematik. Hur det än må vara är det tydligt att beskrivningen är för allmän för att utgöra ett hållbart dateringsargument. Vid ett annat tillfälle gör han en mer exakt datering av och förklaring till "eddaelegins" uppkomst: denna grupp tillskrivs

der Geist der verhältnismäßig friedlichen Jahre, welche einsetzten mit dem Aufkommen eines heimischen Priesterstands, mit dem sittigenden Regiment der frühen Bischöfe, in den 1050er Jahren. Die beschauliche Heldendichtung [:*Nachblüte*-gruppen] in ihren älteren, stärkeren Vertretern — den großen Ereignisliedern [:*Scamma* och *Atlamál*] und den Frauenklagen [: "elegierna"] — ist ein Kind der isländischen Friedenszeit (*fridaröld*). (Heusler 1941: 187).

Här handlar argumentationen tydligt om tidsanda. Men inte heller här preciseras närmare det avgörande fenomenet, den "Geist" han tillskriver både gruppen "eddaelegier" och Islands *fridaröld*, d.v.s. perioden mellan 1000-talets mitt och 1100-talets slut. Uppenbarligen handlar det om något slags fredlighet — tydligen i underförstådd kontrast mot den krigiska vikingatiden — men han försöker aldrig belägga någon särskilt fredlig anda i någon av de aktuella dikterna, utan hans beskrivning av dem kretsar främst kring formella drag. Det är för övrigt viktigt att minnas att dessa dikter behandlar samma bloddrypande hjältesaga som övriga, påstått äldre, eddadikter. Inte heller själva förutsättningen för detta argument — att det måste finnas ett direkt och avläsbart samband mellan en dikts "Geist" och en bestämd historisk period — är något Heusler motiverar eller diskuterar. Varför och hur de inhemska biskoparna under en begränsad period skulle påverka en grupp eddadikter i grunden förblir oklart. Ännu en beskrivning hos Heusler kan sättas i samband med hans motiv till dateringen av den påstått unga eddadiktningen. Om dess uppkomst skriver han i ett annat arbete: "ein fremder Anstoß war die allgemeine Auflockerung des Seelenlebens durch die christliche Lehre, die der Bewunderung für das alte Heldenideal einen sentimentalischen und grüblerischen Zug verlieh und auch einzelne Töne von Weltschmerz hervorlockte." (Heusler 1911–13: 459). Avsnittet gör visserligen snarast intrycket av att vara en ren beskrivning av de aktuella dikternas karaktär och en förklaring till denna grundad på förutsättningen att de redan är daterade till kristen tid, men det kan

också tolkas som ett argument för att datera dem till tiden efter trosskiftet. Om så är fallet är det påstådda inslag av grubbleri och Weltschmerz som utgör dateringskriterierna. Här liksom tidigare saknar vi all precisering av de aktuella dragen. Heusler presenterar inte heller något stöd varför de enbart skulle höra hemma i en viss tid. Det diffusa i de avgörande termerna gör det svårt att pröva detta dateringsargument (om det nu alls är avsett som sådant), men inte heller här kan man rimligen säga att han har givit ett hållbart argument för dateringen av *Nachblüte*-gruppen.

Några fler egentliga dateringsargument har jag inte kunnat finna hos Heusler. På det hela taget tycks Heusler uppfatta dateringen av de olika grupperna eddadikter som så självklar att det inte finns skäl att ägna mycket utrymme åt frågan. Oftast nöjer hans sig med formuleringar av detta slag: "Die Gattung [:eddaelegin] ist *ohne Zweifel* etwas Jüngerer" (Heusler 1906: 252; min kursivering).

Med tanke på att Heuslers kategoriseringar och dateringar till stora delar var nya kan frånvaron av utförlig argumentation synas förvånande. Men om vi skall förstå grunden för den säkerhet han tycks hysa skall vi inte gå till explicita dateringsargument, utan till hans presentation av det verkligt nya i hans helhetsbild av den forngermanska diktningen: hans typologiskt grundade schema över den germanska diktningens utveckling. Där har eddadiktningen en viktig plats.

Fundamentet för Heuslers typologi är hans rekonstruktion av den (icke belagda) ursprungliga samgermanska hjältedikten, enligt Heusler tillkommen som genre under tidig folkvandringstid.⁴ Denna urform beskrivs av Heusler på följande vis:

[---] das Heldenlied ist ein größeres Werk, etwa zwischen 80 und einigen 200 Langzeilen; vorbedacht und auswendig gelernt, für Einzelvortrag bestimmt. Es gehört zu den objektiven Gattungen, ohne ausgesprochene Beziehung auf die Gegenwart. Sein Inhalt ist eine

⁴ Det finns en rad problem med denna rekonstruktion som jag här inte kommer att gå närmare in på: vad skall vi räkna som urformens *uppkomst*? Har det alls funnits en specifik urform? Sådana problem kan knappast helt lösas, men versmått, centrala motiv och hjältesaga gör dock att man med Heusler trots allt bör kunna räkna med något slags gemensamt ursprung för eddadikterna, *Hildebrandslied*, *Deor*, *Widsid*, *Beowulf* m.fl., och det är detta ursprung jag nedan kommer att diskutera (om än jag ser det som mer svårgripbart och antagligen mindre homogent än vad Heusler tycks ha gjort). Inte heller Heuslers datering av urformens uppkomst till ca 400 (1941: 155) är självklar. Hjältesagans historiska bakgrund ger dock en del indikationer, varför Heuslers uppfattning kan ha visst fog för sig. Vi bör likväl inte bortse från möjligheten att den stavrimmade germanska hjältedikten är flera århundraden yngre.

heroische Fabel aus zeitlosem Einst; eine einkreisige Geschichte von straffem Umriß, sparsam mit Auftritten und Menschen. Die Darstellung ist episch-dramatisch zu nennen: Erzählung aus Dichters Munde wechselt mit handelnden Reden der Gestalten (Ansprachen, Zwiesprachen, auch kurzen Monologen). Summarischer Bericht tritt zurück hinter geschauten Szenen, die sich ruckweise folgen ('springender Stil'). Zustandsmalerei, beschauliche Rede, lyrischer Erguß halten sich in engsten Grenzen. (Heusler 1941: 153).

Heusler kallar denna form för *doppelseitiges Ereignislied* (Heusler 1941: 154). Denna ursprungliga form skall senare ha förändrats och givit upphov till nya former, i Norden handlar det om den rent dialogiska *einseitiges Ereignislied*, d.v.s. mellanformen (Heusler 1941: 178), och till sist *Nachblüte*-diktningen med starka inslag av dialog och återblickande monolog, mindre av handling och mer av situationsskildring (Heusler 1941: 181 ff.).⁵

Detta typologiska utvecklingsschema har mycket tydliga konsekvenser för dateringen av eddadikterna: Heusler rekonstruerar en urform för den germanska hjältediktningen och vi får därmed en relativ kronologi utifrån graden av likhet med urformen. I Eddans fall är utgångspunkten för denna utvecklingskedja de fem dikter som Heusler hävdar ligga nära den germanska urformen, d.v.s. *Atlaqviða*, *Brot*, *Völundarqviða*, *Hamðismál* och *Hlöðsqviða*. Hans genrebeskrivning stämmer inte reservationslöst in på de fem eddadikter som han ser anser vara gamla (*Brot* är snarast situationsinriktad, *Hamðismál* och *Völundarqviða* får rimligen anses innehålla "beschauliche Rede"), och stämmer därtill, med samma slags reservationer, in på några av dem han håller för unga (*Guðrúnarqviða II*, *Oddrúnargrátr*). I huvudsak motsvarar dock hans "fem gamla" beskrivningen av den rekonstruerade urformen bättre än övriga eddadikter.

Men att en teori har konsekvenser för dateringen innebär inte automatiskt att teorin själv kan användas som ett hållbart dateringskrite-

⁵ Det bör betonas att Heusler samtidigt klargör att han inte anser att kategoriernas relativa ålder måste motsvara de enskilda dikternas ålder; "Gattungs- und Zeitstufe könnten sich überschneiden" (1941: 183; jfr också hans anmärkningsvärt modernt klingande kritik av rigida dateringar utifrån ytliga iakttagelser, en metod som Heusler med rätta kritiserar för att inte ta hänsyn till den muntliga diktens föränderlighet; 1941: 23). Denna nyanserade syn finns däremot knappast hos hans efterföljare, vilka har skjutit dateringen av den "unga" gruppen så långt fram att en stor tidsklyfta öppnar sig mellan kategorierna, varvid det slags kategoriöverlappningar Heusler talade om är omöjliga. Redan Heusler själv räknade dock med en "tiefe Kluft [...] zwischen dieser elegischen oder beschaulichen Gruppe und den eigentlichen Sagenliedern, die um ein halbes Jahrtausend höher hinaufgehn" (Heusler 1941: 188), en beskrivning som i viss mån upphäver hans nyanseringar i fråga om relationen mellan kategoriernas relativa ålder och enskilda dikters tillkomsttid.

rium.⁶ Ty hur kommer Heusler egentligen fram till kopplingen mellan typologi och kronologi? Hur belägger han att de typiska dragen är gamla respektive unga? På vilken grund fastställer han sin urtyp? Dessa frågor måste besvaras om vi skall kunna bedöma hållbarheten i hans dateringsuppfattning.

Hur Heusler kommer fram till sin rekonstruktion av den germanska hjältediktningens urtyp är mycket oklart i hans skrifter. Han hänvisar kort till "Vergleichung mit den südgermanischen Resten" (Heusler 1941: 153), närmare bestämt *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet (Heusler 1941: 154). Men *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet är endast brottstycken, och vi kan varken veta hur långa de ursprungligen varit eller vilken helhetsform de haft. Därtill är det högst tvivelaktigt att kalla *Hildebrandslied* för en händelsedikt: den bevarade delen består huvudsakligen av dialog, den skildrar endast en situation och här finns ingen *springender Stil*. Något ytterligare komparativt stöd för den påstådda germanska urformen tycks inte finnas. Men det finns också en stor mängd västgermansk diktning som Heusler inte aktualiserar i detta sammanhang. Två fragment ur ytterligare en fornengelsk hjältedikt, *Waldere*, består även de av situationsskildring och nästan helt av dialog. Ser man till vad som finns av fullständiga fornvästgermanska dikter som behandlar den gamla hjältesagan finner man verk totalt olika Heuslers rekonstruerade urform. På fornengelska finns en katalogdikt i monologform över den germanska hjältesagens persongalleri, *Widsið*, en likaledes monologisk elegi med sorgesamma exempel ur hjältesagan, *Deor*, samt ett hjälteepos, *Beowulf*, som förvisso är en dubbelsidig händelsedikt, men bortåt 30 gånger längre än Heuslers rekonstruerade urform. Om man vid dateringen av eddadikterna använder förutsättningslös komparation med de västgermanska hjältedikterna stämmer Heuslers datering av "de fem gamla" synnerligen illa. I denna västgermanska hjältediktning finns gott om dialog, monolog, "beschauliche Rede", "lyrischer Erguß" m.m. Mycket påminner om det vi möter i Eddans *Nachblüte*-dikter; mycket lite påminner om det vi möter i "de fem gamla". Mångfalden i fråga om form, tematik och gestaltning är påtaglig. Den fornvästgermanska diktningen uppvisar för övrigt överlag en oerhörd heterogenitet. Förutom de nämnda hjältedikterna finns elegier, berättande helgondikter, lärdomsdiktning, versifierade gåtor, bibelparfraser m.m. — allsammans nedtecknat före 1000-årsskiftet och alltså ur Eddans synvinkel

⁶ Även Fidjestøl 1999: 133 konstaterar: "Even if this categorisation is in the first instance strictly speaking of no immediate relevance to the question of dating, it inevitably has consequences for it".

gammalt/vikingatida. Men ingenting av detta tillmäter Heusler någon betydelse när han fastställer sin Edda-kronologi.

Det finns sammanfattningsvis ingenting i den komparativa analysen som tyder på att "de fem gamla" eddadikterna skulle vara exempel på den äldsta formen, och ingenting i den västgermanska diktningen kan ses som något stöd för rekonstruktionen av den germanska urtypen. Det är i Eddan den förmenta urtypen dyker upp för första gången, främst i just de fem dikter som skulle dateras. I själva verket har Heusler uppenbarligen rekonstruerat den påstådda urformen utifrån just dessa fem eddadikter⁷ — och alltså på förhand utgått ifrån att de representerar den äldsta formen — varför deras likheter med samma urform saknar allt bevisvärde. Heuslers typologiskt grundade datering bygger på relationen till en rekonstruerad genre, och denna rekonstruktion förutsätter den datering som sedan bevisas.

På en punkt är Heusler så pass konkret vad gäller kopplingen mellan typologi och kronologi att det synes möjligt att pröva hans teori. I hans utvecklingsschema är tanken att andelen dialog och monolog i dikterna ökar över tid ett påfallande inslag. Han påstår aldrig uttryckligen att detta är ett regelrätt dateringskriterium, men att han ser ett tydligt samband mellan andelen direkt tal och dikters ålder är helt klart (t.ex. Heusler 1941: 178, 181, 183 f.). Redan i ett arbete från 1902 med titeln "Der dialog in der altgermanischen erzählenden dichtung" inskräper han detta samband (Heusler 1902: 192) och presenterar dessutom statistik över frekvensen direkt tal. Ställd inför denna statistik kan man först konstatera att det inom eddadiktningen inte finns något entydigt samband mellan andelen direkt tal och heuslersk kategoriindelning.⁸ Men det avgörande är frågan om det finns något stöd för att koppla dessa statistiska frekvenser till bestämda tillkomstperioder, dvs. om Heusler kan belägga att frekvensen direkt tal går att använda som dateringskriterium. Här blir Heuslers statistik för motsvarande frekvenser i den

⁷ I Heusler 1921: 170 anges uttryckligen eddadiktningen som huvudkälla till kunskap om hur den ursprungliga forngermanska hjältedikten såg ut.

⁸ Visserligen är det en av hans "gamla" dikter, *Atlaqvíða*, som har den lägsta frekvensen "redeverse" (46%) och en av hans "unga", *Oddrúnargrátr*, som har den högsta (80%). Men i många andra fall finns inte något sådant samband; så har t.ex. den förment gamla *Brot* högre frekvens direkt tal än den förment unga "elegin" *Guðrúnarqvíða 1* (64 respektive 60%), och den förment gamla *Hamðismál* har högre frekvens än den förment unga *Atlamál* (56,8 respektive 56%) (statistiken från Heusler 1902: 190–191). I huvudsak finns dock ett samband mellan frekvensen direkt tal och kategoritillhörighet. Heusler för senare in ännu en distinktion, den förmenta åtskillnaden "zwischen handelnder und beschaulicher rede" (Heusler 1902: 218), men inte heller därvid ens försöker han belägga någon datering av de olika typer han menar sig fastställa.

västgermanska hjältediktningen av fundamental betydelse; då detta är den enda fornergermanska hjältediktning som existerar utanför Eddan är det rimligen vår enda möjliga jämförelsepunkt. Den västgermanska hjältediktningen uppvisar emellertid en synnerligen oenhetlig tendens. Två dikter, *Beowulf* och Finnsburh-fragmentet, uppvisar relativt låg frekvens direkt tal (41 respektive 30 %), men de två andra, *Hildebrandslied* och *Waldere*-fragmenten, däremot har mycket hög frekvens (69 respektive 94 %). (Heusler 1902:195). Slutsatsen blir att jämförelsen med den västgermanska hjältediktningen inte ger något stöd för att se denna statistik som ett kriterium för relativ datering. Det finns inget som helst påvisbart samband mellan frekvensen direkt tal och eddadiktarnas tillkomsttid.

Inte heller själva grundidén att det måste finnas ett samband mellan typologiskt urskiljbara grupper och kronologiskt skilda skikt är på något vis självklar. Detta framgår tydligt om vi ser på den norröna diktning om vars tillkomsttid vi verkligen har kunskap: skaldediktningen. Låt oss exempelvis betrakta skaldediktningen under den förkristna vikingatiden. Under en och samma period förekommer inom furstediktningen en mängd skilda former, t.ex. genealogiska översikter (*Håleygiatal*), berättande heroisk-mytologiska dikter (*Håkonarmål*), rent dialogiska dikter i gudamiljö (*Eiriksmål*), bilddikter (t.ex. *Ragnarsdrápa*), som hyllar fursten genom att referera de guda- eller hjältemyter som avbildas på något föremål han äger, berättande stridsskildringar i monologform med dialogisk ram (*Haraldskvæði*) och naturligtvis drapor och flokkar — varje grupp med sina formella egenheter — där diktaren i första person hyllar fursten genom att räkna upp hans bragder. Även i övrigt uppvisar skaldediktningen under samma tid en stor mängd strukturellt, metriskt, stilistiskt och tematiskt skilda typer. Ca 960 diktar Eyvindr skåldaspillir den heroiskt stridsskildrande *Håkonarmål* och Egill Skallagrímsson den personligt känslubeskrivande och återblickande *Sonatorrek* — båda för övrigt på varianter av det eddiska versmättet fornyrðislag. Om vi betänker att norröna diktare vid en och samma tidpunkt bevisligen kunde skapa två typologiskt så olika skaldedikter är det knappast orimligt att tänka sig att norröna diktare vid en och samma tidpunkt också skulle kunna skapa typologiskt så olika eddadikter som dikterna i Heuslers skilda kategorier. Heuslers antagande att typologisk olikhet automatiskt implicerar olika tillkomsttid saknaruppenbarligen grund.

Någon direkt argumentation för dateringen av de typiska dragen för respektive kategori står alltså inte att finna hos Heusler. Ja, själva den

koppling mellan typologi och kronologi som är så viktig för honom och som styr eddaforskningen än idag är som vi sett mycket svagt grundad. Men även bortsett från dateringsargumentationen är Heuslers typologi i grunden problematisk. Ty inte heller urvalet av de drag som bygger upp hans typologiska system motiveras någonsin. Heuslers typologi fokuserar på ett fåtal drag — framför allt relationen mellan direkt tal och berättande, "Ereignislied" kontra "Situationslied", kort "Lied"-form kontra episk bredd. Ingenstans motiverar Heusler varför just dessa drag skulle vara de avgörande vid utskiljandet av olika kategorier med olika ursprung. Alternativa typologiska infallsvinklar har dock funnits. Forskare från Wilhelm Grimm till Finnur Jónsson menade sig också kunna urskilja olika kategorier och tidsskikt inom Eddans hjältediktning, men deras kategorier omfattade helt andra dikter än Heuslers, deras dateringar blev helt annorlunda och de kategorimässigt avgränsande drag de såg var helt andra.⁹ Flera forskare var både utförliga och konkreta i fastställandet av kategorigrundande drag och typologisk-kronologiska system. Några exempel:

Rudolf Koegel och Wilhelm Bruckner urskiljer två typologiska huvudkategorier inom den forngermanska diktningen: den strofiska "Ballade", vilken hävdas vara den äldsta formen och omfattar främst eddadiktningen, och den ostrofiska "Rhapsodie", till vilken den västgermanska poesin hör. De två kategorierna tillskrivs även olikartad stil och narrativ teknik. Detta sätt att skapa en typologisk-kronologisk kategorisering för hela den forngermanska diktningen liknar principiellt Heuslers, men Koegel/Bruckners indelning är alltså en helt annan. I deras helhetsbild är eddadiktningen ett typologiskt tämligen enhetligt fenomen, skilt som grupp från den västgermanska diktningen, som också den är typologiskt tämligen enhetlig. Någon likhet mellan de (enligt Heusler) "gamla" eddadikterna å ena sidan och *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet å den andra — för Heusler en hörnsten i det typologisk-kronologiska systemet — ser de inte. I stället ser de typologisk närhet mellan dessa västgermanska dikter och verk som *Beowulf* och *Heliand* — av Heusler uppfattade som en typologiskt grundskild kategori (Koegel/Bruckner 1901-09: 49-54, 81).

Eugen Mogk presenterar en hypotes om utveckling av eddadiktningen baserad på berättarteknik och vissa stildrag. Tanken är att eddadikterna ursprungligen berättas enkelt med ett ickeförkonstlat språk, men att de med tiden förkonstlas och påverkas av skaldediktningen. Mogk presente-

⁹ Se exempel i Sävborg 1997: 9-11.

rar, liksom Heusler, en utveckling i tre steg: 1) en grupp gamla eddadikter från slutet av 800-talet och början av 900-talet (bl.a. *Völundarqviða*; väl också *Brot* och *Guðrúnarqviða II*; Mogk 1904: 642–43), i vilken "die That-sachen schlicht, aber lebendig in ungekünstelter Sprache vorgeführt" (Mogk 1904: 577–78); 2) en grupp av mellangamla dikter med inslag av poetisk upprepning, omkväde och enkla kenningar; 3) en grupp unga dikter (framför allt *Atlaqviða*, *Atlamá*, *Guðrúnarhvöt* och *Hamðismál*) från tiden efter år 1000, där de skaldiska dragen ökar ytterligare i mängd (Mogk 1904: 577–78). Denna kategoriindelning skiljer sig markant från Heuslers.

Även för Edvin Jessen är mängden kenningar och "omständlige lignelser" viktiga för kronologi och kategoriindelning, och även han uppfattar dessa drag som unga. Men primärt grundas hans kategoriindelning på hur dikterna berättas. Han delar upp eddadikterna i "de gamle simple kvad [---] hvor indholdet gives ligefrem" å ena sidan, och dikter där innehållet "forudsættes fuldkommen bekendt" å den andra (Jessen 1867–69: 236). Då både kenningbruk och förutsatt stoffkänedom är något som förekommer i båda Heuslers huvudkategorier innebär Jessens synsätt en helt annan kategoriindelning, och även hans dateringar är mycket olika Heuslers (han för t.ex. *Atlaqviða*, *Atlamá* och *Hamðismál* till en och samma, mycket unga, grupp; Jessen 1867–69: 257 och — utförligare — Jessen 1871: 40, 50, 60).

Guðbrandur Vigfússon och F. York Powell presenterar i *Corpus Poeticum Boreale* också en "Classification of Eddic Lays" (Vigfússon/York Powell 1883: lxiv). Det är ofta svårt att få grepp om vilka drag de anser vara typiska för de olika kategorierna, men även här är det uppenbart att de urskiljer andra sammanhang och förenande drag än Heusler. I grupper som "Early Western Epics" respektive "The Latest Epics" sammanför de dikter som Heusler för till vitt skilda kategorier (i den förra gruppen möter exempelvis *Völundarqviða* sida vid sida med *Eddica-Minora*-dikten *Hjalmars dödssång*, i den senare samsas bl.a. *Brot af Sigurðarqviða* och *Hlöðsqviða* med *Sigurðarqviða in scamma* och *Guðrúnarqviða I*). (Vigfússon/York Powell 1883: 128–192 resp. 293–352.) Även inom dessa övergripande grupper är Vigfússon/York Powells kategoritänkande klart skilt från Heuslers. Inom gruppen "Early Western Epics" urskiljer de exempelvis en separat grupp dikter tillskrivna "The Ballad Poet" (Vigfússon/York Powell 1883: 168–92, lxx–lxxvi) och inom "The Latest Epics" en undergrupp tillskriven "The Tapestry Poet" (Vigfússon/York Powell 1883: lxx).

Dessa forskare gjorde således kategoriindelningar och ställde upp

typologisk-kronologiska utvecklingsscheman — alldeles som Heusler. Men de fokuserade på andra drag än denne, och de såg andra samband, vilket ledde dem till helt andra dateringar och system.

Att dessa tidigare forskare såg andra drag som kategorigrundande bevisar självfallet inte att Heusler hade fel. Men det visar att de drag han favoriserade när han skapade sitt system inte är så självklara som många forskare i vår tid tycks mena. Om vi söker frigöra oss från den makt som Heuslers auktoritet utövar framstår flertalet av Heuslers kategorigrundande drag som tämligen godtyckligt valda. Varför skulle den relativa frekvensen direkt tal vara ett självklart utslagsgivande fenomen vid en kategoriindelning? Heusler belägger i alla fall inte varför det skulle vara det. Inte heller förekomsten av figurernas hänvisningar till sitt förflutna (av Heusler sammanfattade som "återblickar") torde kunna anses som ett självklart fundament för en uppdelning i förment grundskilda litterära kategorier; ser man till dessa hänvisningars omfattning, gestaltning, innehåll och kontextuella funktion framträder så stora skillnader sinsemellan att andra grupperingar synes naturligare.¹⁰ Om vi stannar kvar vid form och struktur finns andra drag, betydligt mer centrala och för eddadiktningen mer särpräglade, som Heusler inte alls uppmärksammar. Hit hör t.ex. den narrativa tekniken i samband med något för hjältediktning så fundamentalt som skildring av mord och strider. Här finns i Eddan en huvudtendens som har motsvarighet i fornvästgermansk diktning, men som kraftigt avviker från den i högmedeltida litteraturgängse; den senare, högmedeltida, tendensen möter dock även den i en mindre grupp eddadikter.¹¹ I detta fall synes en typologisk-kronologisk gruppindelning ha starkare stöd än i de heuslerska fallen, men för Heusler och heuslerianerna har detta fenomen ingen sådan relevans. Tematiska drag är inte lika viktiga för Heusler som de formella, men i några fall förefaller han se även vissa teman som gruppdemarkerande. För "eddaelegierna" ser Heusler av allt att döma sorg/klagan som ett gruppkriterium (Heusler 1941: 184, 186, 187). Detta val av demarkationskriterium för hans kategoriindelning är problematiskt redan eftersom

¹⁰ Se min utförligare behandling av detta i Sävborg 1997: 347–352.

¹¹ Den vanliga tendensen i Eddan — i såväl "elegier" som "gamla" — är att dikterna koncentrerar sig på händelser före eller efter de för intrigen centrala våldsdåden, medan dessa helt hoppas över i själva berättelsen, förutsätts genom hänvisningar till det förflutna eller återges mycket kort. Detsamma gäller strider — egentliga stridsscener saknas i flertalet eddadikter. Samma tendens möter i Finnsburh-episoden i fornengelska *Beowulf*, men i högmedeltida litteratur härskar — liksom i en eddadikt, *Atlamål* — den motsatta tendensen: våld och strider skildras utförligt. Se min utförligare behandling i Sävborg 1997: 358–65. Voorwinden 1990: 434 har också uppmärksammat fenomenet, liksom Fry 1974: 27.

det svårligen leder fram till de av Heusler utpekade kategorierna,¹² men det mest problematiska är att temat synes godtyckligt valt som grupp-kriterium överhuvud. Om vi väljer att i stället utgå från teman som exempelvis kärlek/erotiska konflikter, guldbegär, kamp mot övernaturliga väsen, heroiskt döds-/smärtöförakt eller dylikt får vi helt andra grupper av dikter. Varför det av Heusler valda temat bäst skulle motsvara ett medeltida genretänkande utreder varken han själv eller hans efterföljare.

*

Vi såg tidigare att det fanns en stor mängd fornvästgermansk diktning som Heusler inte alls använde när han fastställde den germanska hjälte-diktens urform och som därmed inte fick spela någon roll för hans bild av eddadiktningen och dess kronologi. Frågan är varför Heusler avstår från att ta hänsyn till så mycken bevisligen gammal västgermansk hjälte-diktning och låter enbart en liten grupp eddadikter och två västgermanska fragment spela någon roll i den uppkomsttes han lägger fram.

Svaret på denna fråga torde huvudsakligen ligga i Heuslers definition av begreppet *forngermansk* och den grundsyn som ligger bakom denna definition. I *Die altgermanische Dichtung* skriver han: "Altgermanisch ist uns ein Kulturbegriff ohne Jahresgrenzen: das von Kirche und antiker Bildung nicht greifbar bestimmte Germanentum, dessen dichterische Spuren bis tief ins Mittelalter herabreichen" (Heusler 1941: 8). I samma verk heter det också: "Als altgermanisch im vollen Sinne wird man gelten lassen die Werke, die von Weltlichen stammen, außerkirchlichen Inhalt haben, keine römische Kunst nachahmen, nicht aus Büchern schöpfen und für buchfreie Weitergabe bestimmt sind." (6).

Denna definition påverkar tydligt hans behandling av den fornengelska diktningen. I sin behandling av de fornengelska elegierna nämner han "ihre verfeinerten Schwingungen, ihre zarte Leidensfähigkeit, ihr Naturempfinden" och kommenterar detta: "Altgermanisch ist dies nicht. [---] In den engeren, den reingermanischen Kreis der Dichtung wird man diese Werke nicht stellen. Vieles, vielleicht das beste, verdanken sie äußerer Anregung." (Heusler 1941: 150). Det anmärkningsvärda här är inte tron på ett yttre inflytande på dessa dikters egenart, utan uppfattningen att ett sådant inflytande automatiskt innebär att

¹² Många av de dikter som inte ingår i gruppen "elegier" skulle, om man ser sorgtema-tiken som avgörande för gruppstillhörighet, ha större hemort där än några av de dikter som faktiskt ingår där. Se min utförligare behandling i Sävborg 1997: 116–120.

dikterna och deras drag inte kan vara *altgermanisch*, liksom tanken att det alls finns eller har funnits något "*rein-germanisch*" — en poetisk egenart fullständigt opåverkad av yttre inflytande. Jag noterade i samband med Heuslers rekonstruktion av den gamla germanska hjältedikten det förvånande i att han bortsåg från *Beowulf*, den tidigast nedskrivna fullständiga germanska hjältedikt som finns bevarad. Men utifrån hans *altgermanisch*-uppfattning är detta logiskt. *Beowulf* är diktad i en kristen kultur, och i artikeln "Dichtung" i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* avstår Heusler från att behandla dikten, som visserligen sägs vara förkyrklig vad gäller innehåll och meter, men som "in seinem Aufbau und seiner buchmäßigen Art jedoch die christliche Gesittung voraussetzt. Es bleibt hier ausgeschlossen." (Heusler 1911–13: 440). I *Die altgermanische Dichtung* beskrivs *Beowulf* som "Ein geistlich-höfisches Heldenepos", sannolikt författad av "ein Kleriker" (Heusler 1941: 194). Om dikten hävdas vidare: "Manches Unrechenhafte, Verfeinerte auch im Beowulf kann Vergil geweckt haben." (Heusler 1941: 196). Och ett sådant verk kan Heusler definitionsmässigt inte betrakta som *altgermanisch*.

Hela Heuslers rekonstruktion av den forngermanska hjältediktens urform bygger på detta *altgermanisch*-koncept. Rekonstruktionen styrs av tanken att vikingatida eddadikter måste vara mer lika urformen än samtida eller äldre anglosachsiska hjältedikter. Det är en tanke som bygger på övertygelsen att en hednisk germankultur utanför den klassisk-europeiska civilisationen måste vittna bättre om urformen än en kristen, klassiskt bildad germankultur — rekonstruktionen av urformen utgår därmed från förutsättningen att denna urform var ett germanskt särfenomen, helt opåverkat av kristen och antik tradition.

Problemet är att praktiskt taget all fornengelsk, fornhögtysk, forn-sachsisk och fornnordisk diktning, d.v.s. all den diktning vi vanligen betecknar som forngermansk, har nedtecknats av kristna, säkerligen klassiskt bildade personer,¹³ och merparten av denna diktning har också skapats av kristna diktare i en klassiskt bildad miljö — detta gäller även sådana dikter som Heusler faktiskt tillmäter viss betydelse vid rekonstruktionen av den forngermanska hjältediktningens urtyp, t.ex. *Hildebrandlied*. Men den bevarade fornvästgermanska hjältediktningen är alltså inte forngermansk enligt Heuslers synsätt. Och det gäller inte bara den. Heusler skriver uttryckligen: "Damit ist gesagt, daß uns eine 'altgermanische Literatur' als geschlossene Masse nirgend erhalten ist. Nur

¹³ De enda undantagen utgörs av ett litet antal skandinaviska runverser.

Splitter, Ausläufer, Absenker werden uns sichtbar in den christlichen Literaturen der mittelalterlichen Germanen." (Heusler 1941: 2). Den till oss bevarade tidigmedeltida germanska diktningen är enbart spår, skärivor, utlöpare och avläggare av den genuina forngermanska poesin: "forngermanskt" är något som finns enbart *bakom* den befintliga diktningen. Det blir nu tydligt varför eddadiktningen inte relateras till dikter som *Beowulf*, *Waldere* och *Deor*, utan till en ickebelagd, rekonstruerad genre: de befintliga dikterna är inte genuina, rent forngermanska — det enda genuina blir därför rekonstruerade diktverk.

Det faktum att rekonstruktioner tillmäts större vikt än befintliga dikter är naturligtvis en problematisk konsekvens av Heuslers *altgermanisch*-koncept. Ändå synes mig det största problemet vara *renhets*-tanken, att konceptet förutsätter att det överhuvudtaget har funnits en kulturellt isolerad hednisk germansk särkultur, opåverkad av de kontakter med den kristna, romerskt rotade civilisationen vilka är så väl belagda både före och under folkvandringstiden. Det är i och för sig något oklart om Heusler anser att (genuint) forngermansk diktning är något som måste vara skapat av hedningar, före trosskiftet, eller om även diktning från kristen tid kan vara genuint forngermansk om den har den förkristna grundkaraktären oförfalskat i behåll.¹⁴ Det är överhuvudtaget oklart om Heusler vid de citerade *altgermanisch*-definitionerna enbart anser sig ge en praktisk definition av ett begrepp han använder eller om han därutöver anser sig ställa upp en tes om den forngermanska kulturens renhet. Men under alla omständigheter är det tydligt att hans definition förutsätter en sådan tes, att Heusler utgår från att den ursprungliga forngermanska diktning från vilken de befintliga stavrimmade germanska dikterna antas stamma faktiskt var "ren", d.v.s. helt opåverkad av kristen och klassisk tradition.

Vilket stöd presenterar då Heusler för denna tanke? Även här måste vi konstatera att Heusler inte *argumenterar* särskilt utförligt. Men i hans korta beskrivning av den forngermanska hjältediktens uppkomst möter vi åtminstone en antydning till argument för den för honom så viktiga "renhets"-tesen: "Ein fremdes Vorbild, wie für die Runen und das Kunsthandwerk, treiben wir nicht auf. Die höhere Dichtkunst der beiden Römerreiche um 400 bot keine Muster, und das niedere, die

¹⁴ I ett anförande från 1908 definierar han "Das germanische Altertum" som "jene [---] Gesittung der Germanen, die vorausliegt der Bekehrung" (min kursivering), men talar strax härpå om "Dieses Altertum, im Kerne heidnisch, wenn auch dem Namen nach getauft" (Heusler 1969: 14). Hos hans efterföljare möter oftast den första definitionen; Gustav Neckel skriver t.ex.: "Unter altgermanischer Kultur verstehen wir die Kultur der Germanen vor ihrer Bekehrung zum Christentum." (1934: 7)

der Mimen, wohl ebenso wenig [---].” (Heusler 1941: 155).¹⁵ Tydliggen menar Heusler att den äldsta forngermanska hjältedikten så helt saknar likheter med annan samtida diktning (kristen, antik) att ett inflytande därifrån är osannolikt — följaktligen måste den ha varit ”ren”, ett germanskt särfenomen. Men om detta är Heuslers argument för *altgermanisch*-konceptets renhets-tanke är det ett cirkelbevis. Ty argumentet är giltigt enbart om man accepterar hans rekonstruktion av den forngermanska hjältediktens urtyp som en ’ren’ genre utan likheter med kristen eller romersk tradition. Men denna rekonstruktion bygger som nämnts på hans *altgermanisch*-koncept — det var just detta koncept som låg bakom urvalet dikter som rekonstruktionen byggde på. Följaktligen förutsätter hans argument för konceptet att man redan har accepterat det. Om vi däremot bortser från denna rekonstruktion och i stället går till de *befintliga* germanska hjältedikterna, t.ex. *Beowulf* och de påstått unga eddadikterna, finner man som vi sett många drag som Heusler anser påminna om kristen och romersk litterär tradition. Om vi till skillnad från Heusler tänker oss att dessa eller några av dessa drag är gamla och hör till den ursprungliga, samgermanska traditionen faller således Heuslers bevis, hans påstående om att denna ursprungliga germanska hjältedikt skulle sakna likheter med kristen/romersk tradition.

Redan i det ovan återgivna citatet ser vi ett problem hos renhetstesens: som Heusler själv påpekar fanns bevisligen en tydlig påverkan från den kristna/senantika medelhavskulturen på den germanska kulturen redan under tidig folkvandringstid. Runskriften och konsthantverket nämner Heusler, och senare tids forskning har ytterligare inskräpvt den romerska/byzantinska bakgrunden till den germanska bildkonsten.¹⁶ Även ett så speciellt germanskt fenomen som djurornamentiken har uppkommit under direkt påverkan från romersk konst.¹⁷ Men detta inflytande är inte

¹⁵ Jfr även: ”weder den germanischen Versstil noch eine der schriftlosen Dichtgattung-en hat man auf römische Muster zurückführen können” (20). Liknande i Heusler 1911–13: ”Ein fremdes Vorbild, wie für die Runen und die Fibeln, können wir für das Heldenlied nicht nennen. Byzanz und Rom hatten nichts Ähnliches. Von der armenischen Helden-dichtung ist zu wenig bewahrt, als daß ihre Einwirkung auf die gotische abzuschätzen wäre.” (s. 456)

¹⁶ Denna bakgrund betonas redan hos Jenny 1940: 13 och inskräpvs ytterligare hos t.ex. Seyer 1983, som daterar det provinsialromerska inflytandet på germansk konst till tiden fr.o.m. 200-talet (175) och av Bierbrauer 1991: 1699, som betonar inflytandet från den byzantinska konsten på den langobardiska fr o m slutet av 500-talet. Ända uppe i Skandinavien visar inhemska fynd redan under 300-talet tydligt inflytande från romersk konst (Andersson och Herschend 1997: 69).

¹⁷ Se t.ex. Bierbrauer 1997: 780–81 och Ament 1989: 1342.

det enda. Ett litterärt inflytande på den germanska kulturen från den senantika (och med tiden kristna) Medelhavskulturen gör sig gällande inte bara i runskriften, utan också i Wulfilas gotiska bibelöversättning från 300-talets mitt samt i Jordanes' goterkrönika, där ett germanskt mytiskt-historiskt stoff återges i en romersk litterär form. Många germanfolk blev tidigt kristna, västgoterna på 300-talet (Thompson 1966: 91, 93), burgunderna kort därefter (Richard 1983: 1093 f.). Goter och vandaler grundade under 400-talet kristna riken vid Medelhavet och påverkades vad gäller seder och kultur starkt av kristen/senantik civilisation. Ledande germaner studerade antik litteratur och filosofi och hyllades för sina djupa kunskaper i detta.¹⁸ Latinpoeter stod med sina dikter för underhållningen vid de västgotiska, vandaliska och frankiska hoven under 400- och 500-talen.¹⁹ Det är värt att notera att merparten av den germanska hjältesaga vi känner från bl.a. eddadiktningen bygger på historiska händelser och gestalter hos kristna folk (burgunder, goter, franker). Berättelser och dikter om dessa kristna hjältar har sedan vandrat till det hedniska Norden, där åtminstone en central del av det forngermanska arvet följaktligen har kristet ursprung. Det synes mig sammanfattningsvis vida mer sannolikt att den germanska diktningen redan under tidig folkvandringstid ("från början") har rönt påverkan från kristen/antik tradition än att den inte har gjort det.

Om man accepterar denna slutsats får detta tydliga konsekvenser för synen på eddadiktningen, dess kronologi och kontext. Grunden för hela Heuslers *altgermanisch*-koncept rycks undan, och därmed faller argumentet för hans rekonstruerade urform. Den befintliga västgermanska diktningen kan fullt ut behandlas som en adekvat jämförelsepunkt vid diskussion om traditionen bakom drag i eddadiktningen, ty påstådda romerska och kristna drag i den förra kan mycket väl vara ursprungliga,

¹⁸ Några exempel: den västgotiske 400-talskungen Teoderik II hade enligt ett samtida vittne studerat såväl Vergilius som den romerska rätten (jfr Wolfram 1979: 252), vandalkungen Trasamund, som härskade 496–523, hyllades av samtiden för sin bildning samt för sina filosofiska och teologiska intressen (Diesner 1966: 89, 142), östgoternas kung Teodahad (500-talets början) var en kännare av platonisk filosofi, hans syster utmärkte sig genom sin lärdom (Ensslin 1947: 271) och hans medregent Amalawinta hyllas av samtiden för sina färdigheter i attisk och romersk vältalighet (Cassiodorus 1973: 423). Chilperik, fransk kung 561–84, icke blott läste och uppskattade latinpoeten Sedulius' dikter, utan inspirerades också att själv skriva poesi i hans efterföljd; härtill författade han hymner, mässor samt teologiska och språkteoretiska traktater (se Gregorius av Tours 1937–51: 252–54, 320, vilken dock ingalunda hyllar monarken för dessa insatser).

¹⁹ Se t.ex. Wolfram 1979: 259, 289 om latindiktningen vid det västgotiska kungahuset i Toulouse under 400-talet, Diesner 1966: 88, 142 om latindiktningen kring vandalkungen Trasamund i början av 500-talet samt Andersson och Herschend 1997: 131 om latindiktningen till det frankiska kungaparet Sigibert och Brunhild vid slutet av 500-talet.

och de kan under alla omständigheter ha påverkat redan den äldsta eddadiktningen. Heterogeniteten inom den fornengelska diktningen kan tänkas antyda en heterogenitet inom germansk diktning i allmänhet; även den eddiska heterogeniteten kan således vara ett gammalt drag och behöver inte alls belägga olika tidsskikt (d.v.s. grundstommen i Heuslers evolutionära synsätt). Drag i eddadikterna som avviker från Heuslers urtyp eller från hans *altgermanisch*-koncept kan mycket väl tillhöra ett gammalt, traditionellt arv från det samgermanska ursprunget.

Att förutsättningslöst göra jämförelser med hela den västgermanska och tidigmedeltida litteraturen tycks mig vara en bättre utgångspunkt än Heuslers axiom för den som vill söka eddadikternas ursprung. Nya möjligheter öppnas för den komparativa eddaforskningen om den frigör sig från de begränsningar som det heuslerska systemet och dess förutsättningar skapar. Med nya förutsättningar kan komma nya lösningar. Det finns därmed starka skäl att ta upp ålders- och ursprungsfrågorna från grunden igen.

Heuslers triumf

Dateringen av eddadikterna är utan tvekan en av de viktigaste och mest inflytelserika inslagen i Heuslers behandling av den forngermanska hjältediktningen. Ändå är grunden för dessa dateringar till stor del höljd i dunkel. Heusler redovisar aldrig sina metodiska utgångspunkter. Undersökningarna ovan har gång på gång visat att hans *argument* för centrala påståenden ofta är ytterst svårgripbara och att argumentation överhuvudtaget inte är något som upptar något betydande utrymme i hans arbeten. Vi kan ta hans teori om "eddaelegin", hans "isländische Nachblüte", som exempel. Denna teori är allmänt accepterad inom dagens forskning. Det råder, som jag inledningsvis konstaterade, konsensus kring huvuddragen: att det finns en sådan avgränsad grupp, att den är fundamentalt skild från "de gamla" hjältedikterna och att den inte är ett genuint forngermanskt fenomen. Ändå är det påfallande att Heusler egentligen inte försöker bevisa eller ens argumentera för dessa påståenden. Hans "elegi"-teori är en del av hans helhetsbild av fornordisk och forngermansk hjältediktning, och han torde mena att det viktigaste stödet för "elegi"-teorin ligger i att den har en tydlig plats i denna helhetsbild med dess typologi och utvecklingsschema. Men som vi sett försöker inte Heusler i nämnvärd utsträckning argumentera för själva helhetsbilden heller. I verk som *Die altgermanische Dichtung*,

Reallexikon der germanischen Altertumskunde och "Heimat und Alter der eddischen Gedichte" presenterar Heusler sin helhetsbild och de delar den omfattar, han argumenterar endast i mycket liten utsträckning för detta. Hans "Gesamtbild" erinrar mer om en vision än en vetenskaplig hypotes. De få argument han faktiskt ger är vaga och oprecisa. Det är värt att notera att senare forskare sällan har brytt sig om dem. Resonemanget om en koppling mellan "eddaelegins" uppkomst och Islands *fridaröld* och de inhemska biskoparnas betydelse har således inte spelat den ringaste roll i hans många anhängares dateringsargumentation. Hans typologiska utvecklingsschema är berömt, men egentlig argumentation saknas här också. Heusler lägger fram en helhetsbild, ett system, och detta system inkluderar ett typologiskt utvecklingsschema. Men han bevisar aldrig, eller försöker ens bevisa, varför detta schema skulle vara korrekt, varför just hans typologi skulle omfatta de avgörande dragen och varför det skulle finnas en koppling mellan just dessa drag och dikters tillkomsttid.

Det är tydligt att Heusler inte i första hand argumenterar för sin helhetsbild. Ändå är det ett faktum att det är denna helhetsbild som kom att accepteras av en nära nog enig forskning och att den idag är rådande lära. Hur skall man förklara denna seger?

För Heusler tycks det viktigaste stödet för helhetsbilden vara just att det är en helhetsbild, att den går ihop och då bildar ett komplett system där allting har sin plats och alla genrer, litterära fenomen och enskilda dikter kan förklaras utifrån en utvecklingssyn som omfattar både form och innehåll. Jag vill hävda att det är här vi har förklaringen också till de heuslerska teoriernas genomslagskraft. Det faktum att Heuslers uppfattning om t.ex. indelningen i och dateringen av grupperna "elegier" och "gamla eddadikter" har slagit igenom och idag är forskningens "standard view" (Harris 1984: 389) är inte en följd av starka argument. Det är i stället en följd av den överväldigande kraften hos själva helhetsbilden, det stora systemet.²⁰ Detta system kan förklara allt. Många forskare idag accepterar inte Heuslers (få) argument för systemet, men de accepterar själva systemet. Som exempel kan nämnas Ulrike Sprenger, som godtar Heuslers helhetsbild och förutsätter "eddaelegiernas" kronologiska plats däri, men vars modifiering av Heuslers datering samtidigt innebär att hon underkänner hans enda konkreta argument för dateringen av dessa

²⁰ Bjarne Fidjestøl har varit inne på samma tanke. Han noterar att "Heusler's arguments for dating are for the most part not very explicit" (Fidjestøl 1999: 137), och han beskriver i ett annat arbete Heuslers typologiska utvecklingsschema som "en elementær tankestruktur, som har stor overtydningskraft i sjølve forma" (Fidjestøl 1992: 61; jfr 1999: 141).

"elegier", den påstådda kopplingen till Islands *fridaröld*.²¹

Men detta visar också den stora faran med Heuslers auktoritet inom dagens forskning. Eftersom det är helhetsbilden i sig, inte argumenten för den, som har övertygat forskarna är det också nödvändigt för dem att behålla denna helhetsbild även om de avvisar enskildheter som ingår där. För de ledande eddaforskarna sedan 30-talet har kritik av Heusler endast varit möjlig inom det heuslerska systemet. Det gör Heuslers helhetsbild till ett slutet system. Detta blir ovanligt tydligt i fallet "eddaelegierna". Wolfgang Mohr och Ulrike Sprenger har andra idéer än Heusler om "eddaelegins" ursprung (och i Sprengers fall, som nämnts, om deras tillkomsttid). Men deras nya idéer är endast lätta modifieringar inom det heuslerska systemet: de accepterar hela tanken att det finns ett "elegiskt" liksom tanken att denna grupp är mycket yngre än övriga hjältedikter. För Joseph Harris "elegi"-teori gäller i viss mån något liknande.²² Ännu ett exempel: Klaus von See driver i ett par arbeten tesen att *Hamðismál* är en av Eddans yngsta dikter. Det innebär att han avvisar Heuslers påstående att dikten är en av Eddans äldsta, och hans två arbeten består alltså till stor del av polemik mot den heuslerska uppfattningen. Men samtidigt bygger alla hans argument för omdateringen på förutsättningen att Heuslers helhetsbild *som helhet* är korrekt. See argumenterar för sin tes genom att jämföra *Hamðismál* med andra eddadikter, inte med litteratur utanför Eddan och utanför Heuslers system. Han hävdar således att *Hamðismál* måste vara en ung dikt eftersom den har vissa ord gemensamma med de eddadikter Heusler ansåg vara unga (See 1981: 254); däremot ger inte See några "utomeddiska" argument för att orden skulle vara unga. Han hävdar också att dikten måste vara ung då den har en elegisk ton, återblickar och en moralisk-våldskritisk tendens (See 1981: 251, 254, 258), d.v.s. fenomen som inom det heuslerska systemet antas vara unga — See försöker inte själv belägga att de är det. Hans argument har giltighet endast om man godtar systemet, Heuslers helhetsbild. Samma slags

²¹ Sprenger skärper den tidsklyfta mellan grupperna som finns redan hos Heusler genom att flytta fram dateringen av "elegierna" till 1200-talet (t.ex. Sprenger 1983: 193). Därigenom hamnar de i den våldsamma sturlungatiden, en av de perioder som Heusler ansåg vara utesluten som tillkomsttid för "elegierna", vilka enligt honom förutsatte en fredlig tillkomsttid. En sådan fann han som vi minns i den *fridaröld* som infaller mellan vikingatid och sturlungatid — denna koppling mellan "elegierna" och Islands *fridaröld* var hans enda konkreta argument för dateringen av "elegierna" till högmedeltid.

²² Joseph Harris teorier om "eddaelegins" ursprung skiljer sig ännu mer från Heuslers och innebär egentligen att hela Heuslers "elegi"-syn sätts i gungning, men respekten för Heuslers auktoritet gör att Harris väljer att ändå acceptera Heuslers helhetsbild och pressa in sina egentligen epokgörande tankar i detta system (t.ex. Harris 1985: 101–02 och 1984: 390).

"inomheusersk" argumentation möter man normalt när forskare under de senaste decennierna i enskilda fall argumenterar för en annan uppfattning än Heusler. Ett typiskt exempel är Jan de Vries argumentation för att *Brot af Sigurðarqvíða* är yngre än vad Heusler menade²³. Enskildheter hos Heusler ifrågasätts, men hans helhetsbild består.

En konsekvens av att det heuserska systemet s.a.s. måste godtas *som helhet* är att man därvid blir beroende av just de drag som detta system fokuserar på. Men dessa drag, dessa strukturer, teman och stämningar, är som vi sett inte de enda tänkbara för den som vill se sammanhang och grupper. Jag gav tidigare exempel på alternativa kategorigrundande drag. Vi såg hur eddaforskarna före Heusler också skapade kategorier och typologiska system, men då de baserades på andra drag än Heuslers uppvisade de helt andra samband. Det är intressant att notera att före Heusler nästan alla forskare såg *Atlaqvíða* som en av Eddans yngsta dikter; nu efter Heusler tycks nästan alla se det som självklart att det är en av de äldsta. Flertalet äldre forskare talade också mycket om en markant likhet mellan *Atlaqvíða* och *Atlamál*, och de två dikterna fördes regelmässigt till samma tid, tradition och rentav samma diktare;²⁴ nu efter Heusler nyttjas de som standardexemplen på den stora skillnaden mellan gammalt och ungt i eddadiktningen.²⁵ Före Heusler såg forskarna enbart en mängd förenande drag; nu ser de bara starkt åtskiljande.

Med Heuslers helhetsbild följer också hans *altgermanisch*-koncept. Det är förmodligen inte många forskare idag som aktivt omfattar tanken på en "ren" särgermansk kultur, men flertalet omfattar likväl en helhetsbild som har detta synsätt som förutsättning. Därmed styr *altgermanisch*-konceptet många forskare som inte egentligen tar ställning till vilket

²³ Vries argumenterar för *Brots* ungdom i första hand med hänvisning till dess inriktning på känslor och själsliga upplevelser, vilket han uppfattar som ett ungt drag (Vries 1964: 300, 303). Även inriktningen på en kvinnlig centralfigur, Brynhild, ser Vries, med hänvisning till de enligt hans (heuserska) uppfattning unga "eddaelegierna" som ett ungt drag (302). Och inom Heuslers helhetsbild är förvisso känslor- och kvinnoinriktning unga drag, men Vries ger inga utommeddiska belägg för att så skulle vara fallet.

²⁴ T.ex. Jessen 1871: 50 ("Sie stehen einander im character, stil, sprache, versification so nahe, und, stellen sich in diesen beziehungen in so schneidenden gegensatz zu den lieder:n über die vorausgehenden teile der sage, dass man sich versucht fühlen möchte, sie für zwei zu verschiedenen zeiten gelieferte producte desselben mannes [---] zu halten"), Mogk 1904: 646 (han hävdar "dass die Sprache und die Stil beider Gedichte übereinstimmen"), Grimm 1829: 4, 12, Ettmüller 1847: 74.

²⁵ T.ex. Finch 1993: 23 ("Atlamál provides an essentially later and very different treatment of the same legend"), Andersson 1982: 639 ("The language of *Atlamál* differs sharply from the poetic style of *Atlakvíða*"), Heinrichs 1980: 1173 ("Bei aller stoffl. Gemeinsamkeit unterscheiden sich die beiden Gedichte sehr") och Beck 1973: 465 ("In den Erzählweisen unterscheiden sich beide Lieder grundlegend.") Jfr även t.ex. Jónas Kristjánsson 1997: 72.

eventuellt stöd konceptet har. Och ibland spelar därtill detta synsätt än idag en mer direkt roll, vilket ger upphov till en principiellt problematisk argumentation kring eddadiktets ursprung. Ett exempel: Ulrike Sprenger har i ett antal arbeten drivit tesen att vissa för "eddaelegierna" karaktäristiska drag, såsom ordet *sárr* använt om känslomärta eller formeln *sitta över en död*, vittnar om inflytande från högmedeltida religiös litteratur (Sprenger 1988: 264–67 och 1992: 227–231). Joseph Harris har i polemik mot hennes resonemang påpekat att dessa drag är belagda också i fornengelska dikter, bl.a. hjältedikten *Beowulf* (Harris 1988: 86). Sprenger har försvarat sin tes med hänvisning till *Beowulfs* kristna tillkomstmiljö (Sprenger 1988: 262, 266). Klaus von See har senare slutit upp till hennes försvar och hävdar att de aktuella fornengelska dikterna "einen genuin altgermanischen Wortgebrauch nicht belegen können." (See 1998: 95). Orden om något *genuint forngermanskt* vittnar tydligt om ursprunget för tankegången: befintliga gamla västgermanska hjältedikter ses inte som relevanta för att fastställa en gammal germansk tradition, då de inte är genuint forngermanska. Förvisso är det Heuslers tanke att det funnits en "ren", äkta forngermansk diktform, fullständigt opåverkad av kristen eller antik litteratur, som ligger bakom. Men något belägg för att denna särgermanska, exklusivt hedniska urform någonsin skulle ha funnits och därtill vara ursprunget för de förment gamla eddadikterna, det ger See och Sprenger lika lite som Heusler.

III

Enligt min uppfattning måste ett grundläggande kriterium för en vetenskapligt godtagbar hypotes om en dikts ålder vara att den vilar på en koppling mellan dikten eller drag i den å ena sidan och preciserade daterbara fenomen å den andra. Analysen ovan har visat att Andreas Heusler inte argumenterar på detta sätt. Hans dateringar och ursprungsteorier grundas främst på suggestiva visioner, cirkelbevis och vagt formulerade utpekanden av olika perioders tidsanda. Slutsatsen blir att Heuslers dateringar av eddadikterna och hans teori om deras ursprung inte vilar på vetenskapligt godtagbar grund.

Redan denna slutsats bör få vissa konsekvenser. Det finns inget skäl att låta sig styras av de förutsättningar som Heusler fastslog eller utgick från i form av kategorisammanhang och rekonstruerade urformers uppkomst och utveckling. Det innebär bl.a. att man vid komparativt grundade dateringsförsök inte behöver låta *altgermanisch*-konceptet sätta gränser

för vilken diktning man jämför eddadikterna med. Det innebär också att man vid datering måste närma sig varje dikt förutsättningslöst — det är således oacceptabelt att utifrån ett förment gammalt drag i en av "de fem gamla" och ett förment ungt i en av "elegierna" datera även de övriga dikterna i dessa utpekade grupper som gamla respektive unga.

Men det finns inte skäl att utifrån slutsatserna hittills fullt ut förkasta Heuslers dateringar och ursprungsteori. Innan vi drar ytterligare slutsatser bör vi gå till den övriga eddaforskningen under 1900-talet. Fler-talet forskare under denna tid har accepterat Heuslers helhetsbild, men hänvisade, som vi sett, inte till hans argumentation. Det finns därför skäl att undersöka hur andra forskare har argumenterat för den idag gängse synen på eddadikternas ålder och ursprung.

Heuslerianerna

Många arbeten om eddadiktningen tar upp dateringsfrågan, och ofta presenteras härvid också regelrätta förteckningar över dateringskriterier. I Jan de Vries *Altnordische Literaturgeschichte* från 1964 får vi en lista med sex numrerade kriterier:

- 1) "Sprachliche Kriterien"
- 2) "Archäologische Kriterien"
- 3) "Das Verhältnis zum Christentum"
- 4) "Brauchtumskriterien"
- 5) "Das Verhältnis zur Skaldendichtung"
- 6) "Das Verhältnis zu außernordischen Gedichten" (Vries 1964: 35–37)

Samma lista hade redan givits i Jón Helgasons *Norges og Islands digtning* (1952: 92–95), och den möter ännu i Joseph Harris översikt i *Dictionary of the Middle Ages* (Harris 1984: 389). I stort sett samma kriterier presenteras också av Kurt Schier i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (Schier 1986: 380–381)²⁶ och *Kindlers neues Literaturlexikon* (Schier 1992: 516). Dessa forskare omfattar alla den gängse heuslerska dateringssynen.

²⁶ Schier 1986: 380 nämner även "metrische Kriterien". I några fall har forskare noterat mindre metriska skillnader mellan olika eddadikter, skillnader som delvis — men aldrig helt — följt den heuslerska gruppindelningen. Men därmed har man fortfarande inte belagt att skillnaden måste ha ett samband med kronologi; de olika metriska dragen har inte kunnat knytas till olika tidsperioder. Det Schier nämner är den friare versfyllningen i några av eddadikterna i "den gamla" gruppen; Schier ser häri en koppling till tendensen i den västgermanska diktningen. Men detta metriska fenomen kan åtminstone inte nyttjas som ett kriterium för att datera de mer stavelsereglerade eddadikterna till högmedeltiden, ty den vikingatida runstendiktningen (från 900- och 1000-talen) uppvisar alldeles samma tendens.

Samstämmigheten hos dem i fråga om dateringskriterier är påfallande. Dessa dateringskriterier synes ha varit de allmänt accepterade inom det senaste halvseklets eddaforskning.

Kriterierna i dessa listor har det gemensamt att de syftar till att datera eddadikterna genom deras relation till daterbara fenomen utanför Eddan. De vilar därmed på alldeles samma vetenskapliga grundsyn som jag själv förordade ovan. Däremot finns här en markant principiell skillnad gentemot Heuslers dateringsmetod.

Men ser vi närmare på kommentarerna till listorna ovan förefaller det som om kriterierna lovar mer än de kan hålla. Redan forskarna själva betraktar i flera fall sina kriterier som i praktiken oanvändbara — t.ex. arkeologiska kriterier, "Brauchtumskriterien" och språkdrag som de synkoperade ordformerna, kriterier som Jan de Vries och Jón Helgason i sina litteraturhistorier först listar och sedan avfärdar.²⁷ Förhållandet till kristendomen är ett kriterium som i första hand knyts till dateringen av gudadikterna,²⁸ varför det inte är av större betydelse i detta sammanhang, och såväl Jón Helgason som Vries och Harris är härtill tydligt kritiska mot kriteriets användbarhet överhuvud (Jón Helgason 1952: 93, Vries 1964: 36, Harris 1984: 389). Antalet godtagbara kriterier har därmed krympt betydligt.

Vilka dateringsmetoder dominerar då i praktiken hos dessa forskare? Låt oss gå till deras behandling av de enskilda dikterna för att se på vilka grunder de når fram till den idag gängse — alltjämt heuslerska — kronologin.

²⁷ Båda avfärdar helt synkoperingen och de arkeologiska kriterierna (Vries 1964: 35–36, Jón Helgason: 1952: 92, 94). Vad gäller de historiska kriterierna (Vries "Brauchtumskriterien") hävdar Jón att dylika dateringsförsök är "så tvivlsomme, at de næppe fortjener at nævnes" (94), medan Vries visserligen ger ett exempel på ett enligt hans uppfattning ohållbart försök att utnyttja kriteriet, men likväl inte uttryckligen avvisar kriteriet (36). Harris 1984 är kritisk mot samma tre kriterier och menar att de endast kan skänka en terminus post quem, de arkeologiska och historiska kriterierna därtill "perhaps some hints" (389). Schier är starkt kritisk såväl till de arkeologiska kriterierna som till att använda relationen till kristendomen som dateringskriterium (1986: 381; 1992: 516), och i arbetet från 1986 tycks han egentligen mycket skeptisk till samtliga sina uppställda kriterier (381). Fidjestøl har gjort en grundlig prövning av synkoperingskriteriet och därmed kunnat bekräfta Sophus Bugges gamla slutsats att alla eddadikter på ljödahätr — av metriskal skäl är det enbart på dem synkoperingskriteriet kan prövas — måste ha diktats efter synkoperingen (Fidjestøl 1999: 268). Det är rimligt att anta att detta också bör gälla fornyröislagdikterna (till vilka flertalet hjältedikter hör), men därmed är inte mycket kunskap vunnen, ty synkoperingen ägde rum redan på 600- till 700-talen, och en så tidig datering av eddadikterna har ändå inte varit aktuell under det senaste seklet.

²⁸ Harris 1984: 389 och Vries 1964: 36 låter detta kriterium enbart gälla gudadikterna, och även Jón Helgason 1952: 93 nämner primärt gudadikterna här, men menar sig härtill kunna spåra kristlig etik i en av hjältedikterna (*Oddrúnargrátr*).

Jón Helgason hävdar i sin litteraturhistoria att *Hamðismál* är "meget gammelt" med huvudargumentet "det er gennemtrængt af en lideskabelig, heroisk ånd" (1952: 70). Hans argument för att "eddaelegierna" är unga är att "Stemningen er ofte sentimental eller vemodig" (63). I Jan de Vries litteraturhistoria dateras *Oddrúnargrátr* till högmedeltiden då den tillskrivs *christliche Gesinnung* (Vries 1967: 145). Här anges också det faktum att "das seelische Erlebnis der handelnden Personen" är viktigt i en dikt som argument för att den är ung (Vries 1964: 303), utan att Vries försöker styrka detta. I andra fall är det fenomen som "das Betonen des Schmerzes" och "die Klage über das unerbittliche Schicksal" som utan motivering får datera en dikt som ung (Vries 1967: 144). Detta slags dateringsargument dominerar helt Vries litteraturhistoria.²⁹ Och så har det varit under större delen av 1900-talet. Gustav Neckel daterade t.ex. Gudrun-dikterna med följande argumentation: "Und nicht bloss stofflich, auch in geist und stimmung geben sie sich als mittelalterliche dichtung zu erkennen. Weiche gefühle, liebe und trauer, und seelisch verfeinte motive spielen in ihnen eine rolle, die in heidnischer zeit unerhört wäre" (Neckel 1908: 234). Han styrker inte påståendet. För Dietrich Hofmann är "psychologisches Interesse für die Motive der Handelnden" och "eine weichere Stimmung" argument för sen, högmedeltida datering av några eddadikter (Hofmann 1971: 81). Gabriel Turville-Petre sendaterar Gudrun-dikterna med hänvisningar till "Their motives and their 'spirit'" och hävdar vidare: "the earliest poets were seldom inspired except by action" (Turville-Petre 1972: 132). De ger inget stöd för sina påståenden. Peter Foote och David M. Wilson hävdar om "eddaelegierna" att "the softness seems indicative of a later age" (Foote/Wilson 1980: 357), och enligt Klaus von See är avsaknaden av (och förmenta polemiken mot) "die starre, gefühlsharte Haltung des Heldenpersonals in der älteren Dichtung" ett argument för att datera en eddadikt som ung (See 1981: 258).

Jag vill påstå att detta är den helt dominerande typen av dateringsargumentation inom 1900-talets eddaforskning. Dessa hänvisningar till "Stimmung", "ånd", "Geist", "Gesinnung", "spirit", "Haltung" eller "softness" är problematiska redan eftersom det rör sig om diffusa fenomen som kan stå för vitt skilda ting. De termer som används saknar all precision. Olika forskare torde läsa in mycket olika anda och stämning i samma verk. Men det mest problematiska är att detta slags dateringar inte baseras på några fasta punkter, på några belägg för att den aktuella "andan" och "stämningen" eller motiv som sorg och själsupplevelser hör

²⁹ Ett betydligt större antal belägg återges i Sävborg 1997: 52–56.

hemma i en viss tid och inte i en annan. De är obestyrkta postulat om vad som är ungt respektive gammalt. Min uppfattning är att detta slags dateringsargument måste förkastas.

En jämförelse mellan de dateringskriterier som ledande eddaforskare har förtecknat i listor och den reella dateringsargumentation som samma — och flertalet andra ledande — eddaforskare presenterat visar sig avslöja en påfallande klyfta mellan vetenskapliga ideal och praktik. Denna diskrepans mellan dateringskriterier och dateringsargument framstår ännu tydligare när man betänker den sunt kritiska medvetenhet om dateringsmetodernas allmänna problem som flera forskare givit uttryck för. Detta gäller bl.a. Jón Helgason (1952: 90–96), Jan de Vries (1934: 254, 258) och Hans Kuhn (1943: 55), vilka alla likväl utfört just det slags 'Geist'- och 'stämning'-dateringar som jag kritiserat ovan.³⁰ Något försvar för eller principiell motivering till detta slags dateringsargument möter man inte hos de forskare som flitigt har nyttjat dem.³¹

Den markanta kontrasten mellan dateringskriterier och dateringsargument har inte någon alldeles självklar förklaring. I min doktorsavhandling (Sävborg 1997) drog jag slutsatsen att det var på detta slags argumentation den nu rådande dateringsuppfattningen vilade, och jag förvånades av det motsägelsefulla i att en typ av argumentation som forskarna egentligen inte tycks godta kunde tillmätas fundamental betydelse. Jag antog den gången att diskrepansen mellan kriterier och argument berodde på svårigheten att finna dateringskriterier som var både vetenskapligt acceptabla och praktiskt användbara, varför forskarna i brist på bättre tvingades tillgripa argument av annat, mer tveksamt slag än de som de presenterade i sina listor. Denna tolkning håller jag alltså för delvis riktig — de listade kriterierna var som vi såg ofta problematiska att använda i praktiken — men jag har ändå idag nödgats revidera min tidigare uppfattning. Jag menar idag att jag i avhandlingen kraftigt överskat-

³⁰ Hans Kuhn kritiserar t.ex. i en recension Jan de Vries för dennes cirkelresonemang där diktens "Geist" stöder dateringen och sedan dikterna ger tidens "Geist" (Kuhn 1943: 55). I ett annat sammanhang daterar dock Kuhn själv dikterna utifrån "Umwelt, Formen und Geist" samt deras drag av "alten Ethos" (Kuhn 1971: 32). Även han tycks alltså förutsätta en datering av och en klar kunskap om olika tiders specifika "Geist".

³¹ Den ende forskare som veterligen principiellt försvarat sådana dateringsargument är Klaus von See, som i en polemik mot min avhandling skriver: "Und da es sich bei den Objekten dieser Wissenschaft nicht um Steuererklärungen handelt, sondern um Gedichte, spielen eben auch — zum Leidwesen Sävborgs sei's gesagt — solche 'diffusen Phänomene' wie Stimmung, Geist und Gefühlswelt eine nicht unerhebliche Rolle." (See 1998: 98). De avgörande problemen — hur dessa fenomen kan preciseras så att de har samma innebörd för olika forskare samt hur vi kan tidfästa den aktuella "andan", "stämningen" eller "känslvärlden" — går See överhuvudtaget inte in på (jfr mitt svar till honom i Sävborg 2000: 57).

tade den roll denna argumentation har spelat vid fastställandet av den moderna eddaforskningens standarduppfattning i dateringsfrågan. Den viktigaste förklaringen till diskrepansen mellan kriterier och argument hos forskarna ovan torde ligga i att de redan på förhand omfattar Andreas Heuslers helhetsbild av eddadiktningen, och i denna helhetsbild har kronologin, som vi sett, en betydande roll. Forskare som Jan de Vries och Jón Helgason såg knappast sina diffusa dateringsargument som starka, och än mer betydelsefullt är att de knappast ens såg dem som särskilt viktiga — dateringsfrågan var ju i grunden redan avgjord genom Heuslers system. I och med att de såg problemet som löst var deras egen dateringsargumentation enbart ytterligare bekräftelser på någonting redan fastställt. Det är i många fall rimligare att betrakta deras tal om "anda" och "stämning" som *beskrivningar* av en koppling mellan tidsanda och redan daterade dikter än som direkta dateringsargument. Jag förvånades också i min avhandling över att dessa forskares dateringsargumentation ofta tycktes förutsätta att det redan fanns en datering att luta sig mot,³² och jag drog utifrån sådana fall slutsatsen att den gängse forskningsståndpunkten i hög utsträckning vilade på cirkelbevis (Sävborg 1997: 55, 58). Idag har min förvåning dämpats, trots att min bedömning var riktig: då dessa forskare utgår från Heuslers helhetsbild förutsätter de också hans dateringssyn. Men därav följer att inte heller dessa cirkelbevis egentligen har den betydelse för den moderna ståndpunkten som jag då menade. Ty det är på Heuslers system den moderna eddaforskningen och dess dateringssyn vilar, inte på Vries arbeten — varken på hans uppställda kriterier eller hans reella argument.³³

³² Vries anger sålunda fenomen som inriktning på kvinnofigurer (Vries 1964: 302) respektive återblickande klagomonologer (1967: 142) som argument för sen, högmedeltida, tillkomsttid, då dessa fenomen anges som typiska för "de unga" dikterna. Därvid förutsätter Vries att fenomenet är daterat genom sin förekomst/popularitet i "de unga" eddadikterna, samtidigt som alltså dessa dikter dateras som unga just med hänvisning till detta fenomen (se utförligare i Sävborg 1997: 53–54).

³³ Jag menar att det är ett vanligt misstag hos forskare som vill diskutera dateringsfrågan historiskt att de överskattar de konkreta dateringskriterier och argument som olika forskare ställt upp. Fidjestøl ägnar merparten av sin bok åt sådana konkreta argument, vilka han diskuterar principiellt, prövar och bedömer. Dessa hans analyser är ofta ypperliga, men leder också till att Andreas Heuslers synsätt — som för dagens forskning är det avgörande — inte upptar mycket mer utrymme än många andra, idag helt betydelselösa eddaforskare — t.ex. Birger Nerman — (Fidjestøl 1999: 131–141 resp. 144–151), väl främst därför att de viktigaste inslagen i Heuslers dateringssyn egentligen inte vilar på konkreta, prövbara argument. Hans analys av Jan de Vries är likaledes noggrann och utförlig (Fidjestøl 1999: 167–186, 270–293), men då han håller sig till konkreta dateringsargument kommer analysen primärt att handla om detaljer, udda hugskott och textdisposition, och det fundamentala faktum att Vries dateringssyn helt bygger på Heuslers system framgår knappast (att Heuslers typologi har betydelse här nämns kort i slutet av den långa analysen; Fidjestøl 1999: 184).

Men även om dessa forskares argumentation inte utgör grunden för eddaforskningens aktuella standarduppfattning i dateringsfrågan är citatet ovan ändå signifikativa för eddaforskningens sätt att resonera i fråga om: kategorier, typiska drag och skillnader i mentalitet mellan olika perioder. De diffusa beskrivningarna av "anda" och "hållning" spelar därför ändå en roll för den heuslerska dateringssynens fortlevnad. Härtill kommer att vi har mött samma slags "Geist"-dateringar även hos Heusler själv, även om denna argumentation hos honom i betydelse var underordnad det typologiska utvecklingsschemat. Därmed har detta slags diffusa argument trots allt betydelse för den rådande synen på eddadikternas tillkomsttid.

IV

Slutsatserna hittills innebär att forskningen inte har givit oss någon säker dateringsgrund. I min avhandling nöjde jag mig med denna negativa slutsats, men här skall jag försöka vara mer positiv och se om det ändå finns möjlighet att komma vidare. Låt oss återvända till det slags kriterier som relaterar eddadikterna till en bestämd tid. Jag skall nu gå över till att diskutera några sådana kriterier mer i detalj. Syftet är att föra en principdiskussion kring de dateringsmetoder som jag anser vara såväl vetenskapligt acceptabla som praktiskt användbara. Det rör sig inte om några helt nya kriterier — de möter under något olika beteckningar redan i listorna ovan — men jag menar att tillämpningen av dem hittills styrts av felaktiga förutsättningar och att de överhuvudtaget kan ge mer än vad forskningen tycks ha ansett.

Språkliga dateringskriterier

Språkliga kriterier är en punkt som möter på alla listor med dateringsmetoder inom eddaforskningen. Och detta med goda skäl: de har den tydliga fördelen att de minimerar inslaget av subjektivitet från forskarens sida. Många språkdrag kan fastställas som gamla respektive unga, och eddadikterna relateras därvid till ett tidsbestämt fenomen.

Ändå är de flesta av dessa unga/gamla språkdrag i realiteten inte särskilt användbara för datering av eddadikterna. Således behöver de "gamla" språkdragen inte nödvändigtvis utgöra tecken på hög ålder för en dikt. Språkutvecklingen gick olika fort i Norden, varför en del av de utpekade "gamla" dragen för många nordbor kan ha varit fullt levande långt

in i högmedeltiden. Det gäller t.ex. bibehållet *v* framför ord som (*v*)*reka* och (*v*)*reidi*, det mest kända av de språkliga dateringskriterierna.³⁴ Vidare använder norrön poesi generellt sett ett ålderdomligt språk; ålderdomliga ord förekommer t.ex. i skaldediktningen också under högmedeltiden. En viss arkaisering kan m.a.o. ha setts som en del av det poetiska språket, som en stildekoration.³⁵ Bevisligen *unga* former kan vara en följd av modernisering av språket under den muntliga traderingen. Ibland kan säkert ändå sådana former utgöra indikationer för (relativt sett) sen datering (förutsatt att de kan styrkas genom meterns krav), men detta material är mycket litet. Ty ett problem med de flesta tidsspecifika språkdragen är att de dyker upp enbart på ett enstaka ställe i någon eller några få dikter. Därför uppstår ingen *tendens* för vare sig dikten eller det språkliga draget. Vi får ingen helhetsstatistik som ens teoretiskt skulle kunna ge en kronologi för eddadikterna.

Men det finns trots allt ett språkdrag för vilket vi har tillräckligt många belägg för att vi skall kunna få en statistik för alla eddadikterna och där dessutom statistiken för skaldediktningen, som omfattar flera hundra belägg, visar upp en klar *tendens*. Det är expletivpartikeln *of/um*.

Statistiska frekvenser användes som vi sett redan av Heusler som ett stöd för dateringen — i hans fall rörde det sig om andelen direkt tal i eddadikterna. Men Heusler styrkte aldrig att det fanns en korrelation mellan

³⁴ Fidjestøl 1999 diskuterar utförligt detta kriterium (231–245) och ger samtliga edda- och skaldebälägg där endera formen kan säkerställas genom allitterationen. Fidjestøl är mer positiv än jag vad gäller detta språkdrags användbarhet som dateringskriterium, men betonar förvisso de många problemen och noterar själv att resultaten av hans test har "relatively vague form". (Fidjestøl 1999: 245). Många eddadikter uppvisar både *vr*- och *r*-former, och skaldediktningen visar att formerna använts samtidigt under lång tid. Fidjestøl diskuterar även andra språkliga dateringskriterier, främst kontraherade respektive okontraherade ordformer (Fidjestøl 1999: 246–259), men kommer till slutsatsen att kriteriet knappast ger några dateringsresultat alls (259).

³⁵ Fidjestøl hävdar dock att beläggen för *vr*-allitteration knappast är följden av arkaisering, vilken kräver "particular effort", och hävdar att de väger tyngre som dateringsbevis än (de unga) *r*-formerna, som kan ha uppstått under den muntliga traderingen (Fidjestøl 1999: 237–8). Själv är jag mer benägen än Fidjestøl att tänka mig *vr*-formerna som arkaiserande stileffekter i unga dikter. Det faktum att *vr*-formerna ännu brukades i Skandinavien innebär ju att det inte rörde sig om *döda* språkformer, om former som enbart var kända från mycket gamla dikter, utan om levande, väl kända former som alla islänningar visste var varianter till dem de själva använde. Man visste att varianterna i första hand var regionalt betingade, men också att *vr*-formerna var de äldsta — "vindandin *forna*" kallas fenomenet av Óláfr hvitaskáld (Fidjestøl 1999: 232–3). Det är därför rimligt att anta att diktarna av ett så forntidsinriktat och litterärt konservativt fenomen som norrön poesi kunde använda dessa väl kända varianter som ett poetiskt grepp. I skaldediktningen hör dock, med enbart ett sannolikt undantag (*Sólarljöd* 26), alla belägg för *vr*-allitteration till vikingatida dikter, varför åtminstone flertalet av de (få) säkra *vr*-beläggen i Eddan trots allt i första hand torde bära vittne om vikingatida tillkomsttid.

frekvens och tillkomsttid; detta var ett rent antagande från hans sida, varför denna statistik enligt mitt synsätt inte är ett godtagbart dateringskriterium. Men på denna punkt är *of/um*-statistiken helt annorlunda.

Of/um-statistiken har redan flera gånger nämnts som ett möjligt dateringskriterium. Jag bygger på den statistik som presenterats av Hans Kuhn och Bjarne Fidjestøl. Båda uttalar sig positivt — om än inte utan reservationer — om *of/um*-statistiken som ett möjligt dateringskriterium, och flera andra framstående eddaforskare har gjort detsamma.³⁶ Men ingen av dessa forskare har egentligen gått närmare in på konsekvenserna för dateringen av eddadikterna. Jag vill ställa mig på föregångarnas axlar och försöka klättra något steg vidare.

Of/um-statistiken för skaldediktningen visar vederbörligen högst frekvenser för — i ordning — 800- och 900-talsskalderna Þjóðólfr ór Hvini, Egill Skallagrímsson, Víga-Glúmr, Bragi, Kormákr, Eyvindr skáldaspillir, Einarr skálaglamm, Glúmr Geirason och Gísli Súrsson, och redan 1000-talsskalderna har klart lägre frekvenser, successivt sjunkande under seklet. Under 1100-talet fortsätter frekvenserna att bli markant lägre; under seklets andra hälft är frekvenserna huvudsakligen mycket låga, och hos flertalet skalder saknas belägg helt.³⁷ Hans Kuhn har ställt samman statistik för varje sekel utifrån det genomsnittliga antalet belägg per 10 sidor i *Den norsk-islandske skjaldedigtning*: 27 för 800-talet, 10 för 900-talet, 3,1 för 1000-talet och 1,4 för 1100-talet (Kuhn 1929: 84). En kritik mot *of/um* som dateringskriterium har varit att statistiken bygger på skaldedikter vilkas äkthet inte är självklar. Men det är *i sin helhet* skaldestatistiken för *of/um* visar sitt värde. Ty då det handlar om statistiska frekvenser för en stor mängd skalder (inte om antalet belägg hos enskilda skalder) och då minskningen över tid är successiv och regelbunden är själva utvecklingen, den statistiska tendensen, något som blir synligt först när man har de moderna statistiska tabellerna framför sig. Och det eliminerar risken för att partikeln i någon högre grad skulle vara en följd av senare manipulation eller att de skaldedikter som utgör det statistiska materialet i någon större utsträckning skulle vara sena förfalskningar — det skulle i så fall förutsätta att dessa högmedeltida förfalskare medvetet sammanställde

³⁶ Kuhn 1929: 100 f. skriver således om statistiken för partikeln i skaldediktningen: "Diese Entwicklung ist für die Datierung der eddischen Lieder wichtig". Även Fidjestøl 1989: 58 är positiv, ehuru han uttrycker osäkerhet om det går att dra några närmare slutsatser av statistiken. Bland andra forskare som har uttryckt tilltro till denna statistik som ett dateringskriterium kan nämnas Joseph Harris, som nämner "the percentage of occurrences of the prefix substitute of/um" som ett av de "important criteria" (1984: 389) som kan nyttjas vid dateringar, liksom Kurt Schier (1992: 516).

³⁷ Jag använder mig av statistiken hos Fidjestøl 1989: 56.

just den textkorpus som vi har idag och dessutom därvid anpassade antalet *of* och *um* hos varje skald efter statistiska tabeller.

Detta var skaldediktningen. Frågan är då vilken betydelse en motsvarande frekvensstatistik för Eddan kan ha för datering av eddadikterna. Det stora antalet belägg för ett och samma språkdrag gör som sagt att vi eliminerar ett av problemen med de tidigare nämnda språkliga dateringskriterierna. Men hur är det med den andra stora felkällan för språkliga dateringskriterier, möjligheten av arkaiseringar? Statistiken för skaldediktningen visar att *of/um* är mycket sällsynt, och hos flertalet skalder saknas helt, under 1100-talet. Detta torde kunna ses som ett indicium för att partikeln inte sågs som ett allmänt poetiskt drag. Mot tanken på medvetna arkaiseringar talar också det faktum att reglerna för partikelns placering (se Kuhn 1929: 12–13) var komplicerade (att däremot åstadkomma ett *vreidi* i st.f. *reidi* måste ha varit lätt för vilken islänning som helst), och högmedeltidens islänningar besatt knappast de grammatiska kunskaper som skulle göra det möjligt att korrekt använda partikeln i en tid då den inte längre var levande språkbruk (jfr Fidjestøl 1989: 63–64).³⁸

Men det avgörande är förstås att den statistiska *tendensen* är så tydlig för skaldediktningens del — inte ens enstaka arkaiserings- eller moderniseringsbelägg skulle kunna påverka själva utvecklingskurvan, den klara men successiva minskningen av frekvenser över tid. En korrelation mellan frekvens och ålder får i skaldediktningens fall betraktas som säkerställd. Och skaldediktning och eddadiktning är till sitt ursprung besläktade poetiska traditioner som odlades i samma land, i samma kultur och under samma tid; de påverkar varandra och flyter ofta rentav samman — man tänke på skaldedikter på fornyrödislag eller på eddadikter med starka inslag av kenningar och heitin. Det är därför rimligt att anta att det i eddadiktningen bör finnas en korrelation mellan frekvens och tillkomsttid liknande den i skaldediktningen, ja det är nästan orimligt att en sådan statistisk korrelation helt skulle saknas i eddadiktningen.

Men även den som godtar tanken att det finns ett samband mellan *of/um*-frekvens och norröna dikters tillkomsttid måste ha klart för sig kriteriets begränsningar. *Of/um*-frekvens kan inte bevisa datering för enskilda dikter. Redan i statistiken för skaldediktningen finns klara av-

³⁸ 1100-talsskalden Einarr Skúlason har ett belägg för felaktig användning av partikeln, det enda i hela materialet. Här kan man väl tala om ett slags arkaisering. Med Kuhn kan man nog anta att detta visar att partikeln då, vid 1100-talets mitt, inte längre var levande (1929: 33), men belägget torde också indikera att förekomst av korrekt använt *of/um* åtminstone inte i någon större utsträckning kan vara en följd av medveten arkaisering i ser-tid; till detta saknades uppenbarligen kunskaper.

vikelser för enskilda skaldar eller dikter vad gäller korrelationen mellan *of/um*-frekvens och utpekad tillkomsttid,³⁹ och sådana statistiska avvikelser för enskilda dikter måste man givetvis kunna räkna med även i fallet eddadiktningen. Men det som skaldestatistiken visade var en klar övergripande tendens, och detta är vad vi i första hand bör kunna använda *of/um*-statistiken till för Eddans del. En möjlig felkälla gäller en punkt där edda- och skaldediktning faktiskt skiljer sig principiellt åt. Formler, ofta hela formelverser, är vanliga i Eddan, medan skaldediktningen inte alls använder detta slags formler. Det bör leda till att partikeln i Eddan kan dyka upp i sena dikter i högre grad än i skaldediktningen. Om man i en dikt använde vissa formler från äldre diktning kunde man få *of/um*-belägget på köpet. Partikeln förekommer verkligen i flera välbelagda formelverser, t.ex. *oc hon þat orða allz fyrst um það*. Detta fenomen torde dock inte i någon högre utsträckning kunna påverka en övergripande statistik. Man skall trots allt inte överdriva mängden formelverser inom eddadiktningen, och de flesta *of/um*-beläggen möter inte heller som inslag i formler.

Det är så tid att presentera *of/um*-statistiken för Eddan; jag inskränker mig nu som tidigare till hjältediktningen. I Fidjestøls lista utifrån frekvenser för partikeln där hög placering markerar hög frekvens kommer hjältedikterna i följande ordning:

- 1) *Oddrúnargrátr*
- 2) *Sigrdrifomál*
- 3) *Guðrúnarqviða I*
- 4) *Hamðismál*
- 5) *Brot av Sigurðarqviðu*
- 6) *Völundarqviða*
- 7) *Guðrúnarhvöt*
- 8) *Sigurðarqviða in scamma*
- 9) *Helreið Brynhildar*
- 10) *Reginismál*
- 11) *Guðrúnarqviða III*
- 12) *Guðrúnarqviða II*
- 13) *Atlaqviða*
- 14) *Fáfnismál*
- 15) *Helgaqviða Hiörvarðzsonar*
- 16) *Gripisspá*

³⁹ Detta blir mest markant i fallen Þorbjörn hornklofi (800-talsskald med låg *of/um*-frekvens) och Gamli kanóki (1100-talsskald med ett antal *of/um*-belägg).

- 17) *Helgaqviða Hundingsbana I*
 18) *Helgaqviða Hundingsbana II*
 19) *Atlamál* (efter Fidjestøl 1989: 54).

Flertalet av eddadikterna uppvisar relativt sett höga frekvenser, vilka snarast motsvarar skaldedikterna från tiden före 1100. Men vad kan vi nu få ut av denna statistik?

En viktig forskningsuppgift där jag menar att statistiken kan användas är att pröva stödet för redan framlagda dateringshypoteser. Eftersom kriteriet har *övergripande* giltighet bör man kunna pröva just övergripande teorier. Det är som sagt Andreas Heuslers och hans efterföljares helhetsbild som ligger till grund för den idag etablerade uppfattningen om eddadikternas ålder. Mest påfallande i Heuslers kronologi är det skarpa åtskiljandet mellan en grupp på fem mycket gamla eddadikter och ett "elegiskikt" med betydligt yngre eddadikter. Genom *of/um*-statistiken kan vi pröva om vi här har tendenser som stöder eller åtminstone antyder att denna relativa kronologi är riktig, ja om själva gruppindelningen med dess våldsamma tidsåtskillnad och den mycket sena dateringen för "elegiskiktet" får något stöd. Men — i statistiken möter inga som helst tendenser till uppdelning i de heuslerska åldersskikten. Tvärtom hamnar "elegierna" *Oddrúnargrátr* och *Guðrúnarqviða I* i toppen av statistiken, före alla de av Heusler utpekade 'gamla'. Också andra dikter i "elegiskiktet", *Guðrúnarhvöt* och *Sigurðarqviða in scamma*, hamnar högt, och ingen av dikterna i elegiskiktet hamnar bland de sju med lägst frekvens; här hamnar i stället en av Heuslers "gamla", *Atlaqviða*. Statistiken ger alltså inget som helst stöd för den heuslerska helhetsbilden. Detta faktum är säkert ett viktigt skäl till varför *of/um*-statistiken i realiteten inte använts vid dateringen av eddadiktningen, trots att flera forskare sedan länge varit inne på att den borde kunna ha betydelse för just detta. Men om man antar att det i fråga om övergripande tendenser finns en korrelation mellan tillkomsttid och frekvens i eddadiktningen som åtminstone grovt motsvarar den i skaldediktningen bör man också ta konsekvenserna av denna prövning av det heuslerska synsättet. Jag vill hävda att *of/um*-statistiken som helhet innebär ett mycket starkt indicium för att Heuslers typologiskt grundade helhetsbild, och därmed den rådande uppfattningen om eddakronologi överlag, är felaktig och icke kan användas som utgångspunkt vid analyser.

Men statistiken bör också kunna utnyttjas mer positivt. Framför allt bör man använda *of/um*-statistiken för en kontroll av sådana övergripande kronologiska tendenser som man utvunnit ur undersökningar

utifrån andra kriterier. Men statistiken torde också i sig kunna ge antydningar om dikters ålder. I skaldediktningens fall känner vi inte bara den relativa kronologin, utan även någorlunda de tidsperioder under vilka de olika diktarna verkade. Det innebär att frekvenserna i skaldestatistiken också kan kopplas till bestämda tidsperioder. Om vi justerar statistiken med hänsyn tagen till versradernas olika längd i edda- och skaldemetra samt till den felkälla som formelverserna utgör får vi efter en jämförelse med förhållandet mellan relativ frekvens och tillkomsttid i skaldediktningen vissa indikationer rörande eddadikternas tillkomsttid — alltså handlar det givetvis om övergripande tendenser. Statistiken tycks således visa att den huvudsakliga tillkomsttiden för den till oss bevarade eddaforskningen idag enbart för ett mindre antal dikter. Vidare tyder statistiken på att "elegiska" och mer kärvt heroiskt hållna eddadikter (Heuslers "gamla") har tillkommit under samma tid. Samtliga dikter i det förment sena "elegiskiktet" har frekvenser som motsvarar skaldestatistiken för 900- och 1000-talet. Det är en betydligt tidigare period än den till vilken den moderna forskningen för dem. Men den i detta fall tydliga statistiska tendensen indikerar att åtminstone några av de aktuella dikterna tillhör denna period, och att det följaktligen fanns "elegisk" eddadiktning redan före 1100-talet och de litterära influenser som då sköljde in från utlandet över den norröna litteraturen.

Att använda *of/um*-statistiken som dateringskriterium för enskilda dikter är mycket problematiskt, men om man beaktar den felkälla som formelverser torde utgöra kan möjligen *of/um*-frekvensen spela en viss roll som ett komplement till andra dateringskriterier vid tidfastandet av enskilda dikter. Om *of/um*-frekvensen tydligt pekar mot samma tid som andra daterbara språkdrag anser jag att resultatet kan ses som ett indicium för en grov datering. Ett indicium som i sig själv inte är starkt, men ändå starkare än sådana statistiska kriterier som hittills haft betydelse för dateringen, såsom frekvensen direkt tal. Men ensamt har detta indicium inget värde som dateringskriterium: det måste prövas mot resultaten från andra, lingvistiska och ickelingvistiska, dateringskriterier.

Litterär komparation som dateringsmetod

Frågorna om ursprunget för och dateringen av eddadikterna är tydligt kopplade till varandra. För Heusler var grundbulten i eddadateringen en relativ kronologi grundad på tanken att formella skillnader mellan dikterna bottnade i en typologisk utveckling över tid — de mer specifika

dateringarna av de därvid fastställda kronologiska kategorierna var för honom något sekundärt. När Wolfgang Mohr 1938–39 lade fram sin teori om "elegiskiktets" ursprung förutsatte han Heuslers datering av dessa dikter till högmedeltiden och sökte efter en tänkbar litterär förebild enbart under denna bestämda tid. Andra forskare har haft alternativa ursprungshypoteser, men de har sökt de förmenta föbilderna i samma, av Heusler anvisade, tid. Dateringen har utgjort förutsättningen för teorier om dikters ursprung. Emellertid menar jag att det är rimligare att vända på relationen mellan ursprung och datering och i stället låta slutsatser om eddadiktets ursprung utgöra en utgångspunkt vid dateringen. Man bör på grundval av likheter och skillnader söka fastställa eddadiktarnas förhållande till annan litteratur och utifrån detta försöka sluta sig till deras tillkomsttid. Det rör sig alltså om datering grundad på komparativ litteraturforskning. Litteratur har alltid haft sina moden, och den litteratur från olika perioder som teoretiskt kan ha utövat inflytande på eddadiktningen uppvisar sina tidsbundna egenheter vad gäller såväl form som innehåll. Också den här metoden relaterar eddadikterna till ett tidfäst jämförelsematerial.

Komparativa undersökningar för att fastställa eddadiktningens ursprung och ålder är naturligtvis inte okända inom forskningen — "Das Verhältnis zu außernordischen Gedichten" och "Das Verhältnis zur Skaldendichtung" tillhörde de kriterier Jan de Vries listade i sin litteraturhistoria (Vries 1964: 37 resp. 35). Överhuvudtaget har många forskare hänvisat till just likheter mellan edda- och skaldedikter i samband med dateringsfrågor. Men på det hela taget är det slående att litterär komparation har spelat en så liten roll vid skapandet av den etablerade kronologin för eddadikterna. Hos Schier 1986 saknas litterär komparation (med undantag för rent verbala likheter med skaldedikter) helt i listan över dateringskriterier, och i Bjarne Fidjestøls 376 sidor långa bok om eddadatering spelar denna metod en oerhört liten roll. Forskningen har hittills inte alls utnyttjat komparationens stora möjligheter. Jag har härtill principiella invändningar mot den komparativt grundade dateringsargumentation som trots allt har ägt rum.

Ett grundkrav måste vara att den litteratur eddadikten jämförs med själv är tidfäst — alltför ofta har forskare daterat en eddadikt utifrån komparation med en annan, också odaterad, eddadikt.⁴⁰ Vidare måste komparationen vara förutsättningslös. Emellertid har många forskare gjort komparativa undersökningar inom det heuslerska systemets

⁴⁰ Exempel på detta möter hos t.ex. Vries 1964: 300–303, Simek/Pålsson 1987: 263 och See 1981: 254.

ramar. Den påstått gamla *Atlaqviða* jämförs med fornvästgermansk hjältediktning och den påstått unga *Guðrúnarqviða 1* med högmedeltida poesi. Jag menar i stället att man bör jämföra både *Atlaqviða* och *Guðrúnarqviða 1* med fornvästgermanska dikter, och båda också med högmedeltida litteratur. Eventuella likheter bör i alla dessa fall värderas på samma sätt vid dateringsförsök. Och som jag betonade redan i ett tidigare avsnitt måste hela den fornvästgermanska diktningen därvid beaktas — inte bara de få dikter Heusler pekat ut som genuina och *reingermanisch*.

Bristen på förutsättningslöshet i komparationen är det stora problemet med Wolfgang Mohrs och Ulrike Sprengers arbeten om "elegiskikket" ursprung. Båda utgår från Heuslers kronologi och påstår heller aldrig att de ägnar sig åt datering, men deras komparativa argumentation har ändå relevans i samband med dateringsfrågan: de förmenta paralleller mellan ballader och eddadikter Mohr presenterar används uttryckligen av Jan de Vries som dateringsargument (Vries 1964: 38), och om Sprengers ursprungsteori skulle vara riktig har den direkt konsekvens för dateringen av en betydande grupp eddadikter. Det principiella problemet är att deras utgångspunkt i Heuslers kategori- och dateringssyn helt styr deras komparation och deras tolkning av den. Mohr driver tesen att "elegiskikket" har sitt ursprung i dansk-tysk balladdiktning från 1100-talet. Men de många ord och motiv han förtecknar kan egentligen på sin höjd antyda en utomisländsk bakgrund och har lika ofta paralleller i forngengelsk eller fornhögtysk litteratur som i medeltidsdansk (t.ex. Mohr 1938: 236, 239); enbart Mohrs utgångspunkt i den heuslerska kronologin gör att han kan uppfatta de belägg han presenterar som stöd för ett ursprung i dansk högmedeltid. Sprenger hävdar i stället att "elegiskikket" uppkommit under inflytande av högmedeltida religiös litteratur (Sprenger 1992, 1988, 1983), och hennes argumentation är komparativ såtillvida att hon i hög grad stöder sig på paralleller vad gäller uttrycksätt, motiv och struktur mellan de aktuella eddadikterna och den litteratur hon pekar ut som deras förebild. Men hennes uppkomstteori är ingen slutsats som följer efter ett allmänt sökande efter beröringspunkter mellan eddadiktning och utomeddisk litteratur. I stället handlar det rakt igenom om ett sökande efter paralleller mellan en avgränsad grupp eddadikter ("elegiskikket") och religiös litteratur från högmedeltiden. Det handlar om ett samlande av likheter, inte om förutsättningslösa jämförelser. Övriga eddadikter behandlas oerhört kort i kontrasterande syfte (t.ex. Sprenger 1992: 223–226, 248, 255–256), och alternativa "eddaelegi"-paralleller förpassas ofta till noter eller andra korta avsnitt där skillnaden

starkt betonas och likheterna kort avfärdas (t.ex. Sprenger 1992: 141–142, 252, 248, 346, 268, 257–258). Komparation på lika villkor handlar det inte om.

Många forskare synes överlag ta alltför lätt på själva tolkningen av förmenta paralleller, och de styrs inte sällan av falska förutsättningar när det gäller likheter med utomnordisk litteratur. Formuleringar och fenomen som påminner om kristen eller antik tradition antas i regel vara säkra vittnesbörd om att dikten tillkommit efter trosskiftet, då Norden fick del av Europas kristna och antika litteratur och kulturarv. Denna slutsats är dock inte alls självklar. Det kan handla om allmänna litterära fenomen som uppkommer oberoende av varandra i olika kulturer. Konstruktionen *mær meyia* i *Guðrúnarqviða II* har t.ex. beskrivits som ett ungt drag då det ansetts förutsätta kännedom om bibliska formuleringar av typen *konungarnas konung* (så t.ex. i Kommentar 1997: 172). Men konstruktionen finns även i fornindisk, klassisk grekisk och förkristen romersk litteratur, där den uppenbarligen uppkommit oberoende av den hebreiska bibeln (se Pipping 1937: 67–68).⁴¹ Men inte heller om man antar att det finns en koppling mellan ett dylikt element i Eddan och kontinental, kristen litteratur är det självklart att detta måste bevisa sen datering till kristen högmedeltid. Kontinental, kristen tradition vandrade till Norden redan under vikingatiden och dessförinnan. Någon ”ren” hednisk-särnordisk kultur, fri från yttre påverkan, har inte funnits. Det är återigen föreställningen om den förkristna kulturen som ett ”rengermanskt”, isolerat fenomen, som jag kritiserade redan i analysen av Heusler, som ställer till problem. Jag betonade ovan att själva den eddiska hjältesagan har rötterna i kristna germankulturer, vilket innebär en tidig litterär anknytning till kristen tradition. Den skandinaviska konsten påverkades av den romerska redan under tidig folkvandringstid (se t.ex. Andersson och Herschend 1997: 69). Flera norska kungar bodde under 900-talet tidvis i det kristna England. Många nordbor vistades under samma tid vid kristna furstehov. De arkeologiska beläggen för ett kristet-kontinentalt inflytande under den hedniska vikingatiden är talrika (se t.ex. Gräslund 1985: 301). En mängd lånord från t.ex. latin, franska, engelska och lågtyska kommer in i västnordiskan redan under (och före) vikingatiden (se Veturliði Óskarsson 1999: 3). Det är alltså rimligt att anta att sådant kon-

⁴¹ Hårtill kommer att detta slags konstruktion också finns belagd i en skaldedikt från 900-talet — *sverð sverða* hos Hallfrøðr (*lv* 11; *Skj B* 1: 159). Att likartade poetiska figurer uppkommer oberoende av varandra i olika kulturer är överhuvudtaget ett vanligt fenomen som ofta lett till felslut inom forskningen. Jfr Dronke 1970: 8–22 för exempel på ett stort antal topoi och litterära figurer som nyttjats av såväl antika/antikinsprirerade som folkspråkliga diktare under medeltiden oberoende av varandra.

tinentalt inflytande på Norden också har lämnat spår i den inhemska diktningen redan under vikingatiden. Influenser av både motiv och poetisk teknik är därmed sannolika. I så fall behöver inte element i Eddan med kontinentalt, kristet eller antikt ursprung automatiskt ses som kriterier för högmedeltida tillkomsttid. Det kan i stället röra sig om ett allmänt kulturellt inflytande, oberoende av tid.⁴² Man bör notera att element som liknar — och förmodligen ofta har rötterna i — kontinental litteratur ofta möter även i sådana eddadikter som genomgående dateras som mycket gamla.⁴³

Men framför allt vill jag hävda att det finns två i grund och botten ganska olika typer av komparation. Man bör skilja på 1) isolerade likheter vad gäller enstaka fenomen och detaljer (såsom ord, formuleringar, stilfigurer, topoi, metaforik och enstaka motiv) och 2) övergripande likheter, mönster, vad gäller tematik, struktur, gestaltningsteknik etc. I tidigare forskning är det nästan uteslutande den första sortens komparation, utifrån isolerade likheter, som har spelat någon roll i dateringsdiskussionen. Fördelen med detta slags komparation är att den som regel laborerar med klara, konkreta fenomen. Men här finns också betydande nackdelar.

Till att börja med måste man minnas att dikter alltid förändras under lång tid av muntlig tradering, och även i den skriftliga traderingen uppstår olika varianter. Det innebär att en viss modernisering av den ursprungliga dikten ofta torde äga rum. Detta påverkar naturligtvis enskildheter mer än grundläggande mönster. Det finns inget skäl att helt diskvalificera de till oss bevarade texterna som källor till den ursprungliga, kanske århundraden äldre versionen, men man bör undvika att dra alltför stora växlar på enstaka element när man söker tidfästa en eddadikt — de senaste framförandena och deras tid sätter alltid något slags spår i den nedskrivna texten, och enstaka ”unga” drag behöver därför inte innebära att den aktuella dikten är ung. Detta blir tydligt i de få fall vi har en eddadikt i flera handskriftsversioner. *Völuspá* bjuder på belysande exempel. Dikten finns i två fullständiga versioner, i *Codex Regius* respek-

⁴² Det finns dock ett fall där forskningen i regel har godtagit tanken på ett kristet-kontinentalt inflytande på en eddadikt redan under tiden före trosskiftet — *Völuspá* (så t.ex. Sigurður Nordal 1923: 122 och Dronke 1993: 124). Men självklart är ett sådant inflytande väl så sannolikt i eddiska hjältedikter.

⁴³ Det finns t.ex. gudabeteckningar som har exakta motsvarigheter i antik grekisk poesi (se Grazi 1990: 551–568), och i *Atlaquida* möter vi flera drag som pekar mot ett kontinentalt inflytande, t.ex. vindrickande, en klassisk Tereus-måltid och en hel episod, Gunnars triumf efter Högnés död (str. 25–27), som i detalj är oerhört lik skildringen av motsvarande skeende i *Nibelungenlied* (str. 2368–70).

tive *Hauksbók*, förmodligen oberoende muntliga varianter.⁴⁴ De två versionerna överensstämmer i stort, men många formuleringar skiljer sig åt, och i några fall har den ena versionen en strof som den andra saknar. I *Hauksbók*-versionen förekommer vid diktens slut några rader (en halvstrof) vilka beskriver en allsmäktig gud som efter världsundergången skall komma från ovan och fälla gudomlig dom (str 65). Denna halvstrof har av de flesta forskare uppfattats som entydigt kristen.⁴⁵ Om *Hauksbók*-versionen hade varit vår enda skulle denna halvstrof utan tvivel ha ansetts vara ett starkt — kanske avgörande — komparativt indicium för *Völuspá* som en rent kristen dikt, säkerligen högmedeltida då strofen torde stå under direkt påverkan från kristen litteratur. Men denna halvstrof saknas i den äldre *Codex-Regius*-handskriften (och den kan inte heller beläggas i *Snorra Edda*, vilken utförligt citerar *Völuspá* i ytterligare en version), varför halvstrofen utgör ett tvivelaktigt vittne om den ursprungliga versionen av denna eddadikt. Hela det till synes avgörande komparativa belägget torde vara ett moderniserande tillägg, en anpassning till en senare traditionsbärares eller skrivares tid och ideal. Frågan om det eventuella kristna inflytandet på *Völuspá* är förvisso inte löst i och med detta, men str 65 kan under alla omständigheter inte ses som ett avgörande bevis rörande diktens tillkomsttid. Komparation utifrån enstaka element är dessutom även på andra sätt problematisk.

Den form av litterär komparation som har haft störst betydelse för datering av eddadikter är sökandet efter verbala likheter mellan eddadikter och skaldedikter. Det är något som flitigt har tillämpats av bl.a. Jan de Vries och Einar Ólafur Sveinsson. Men då den likartade formuleringen nästan alltid är isolerad är det vanligen omöjligt att fastslå påverkansriktningen.⁴⁶ Och inte ens om detta är möjligt behöver ett sådant lån belägga närhet i tillkomsttid. En enstaka, isolerad detalj eller formulering kan lätt lånas ur en betydligt äldre dikt, och det "gamla" draget behöver därmed

⁴⁴ Detta är den helt dominerande uppfattningen, framförd av t.ex. Jón Helgason 1964: vi. Det finns dock även forskare som tänker sig att de två versionerna har en gemensam skriftlig förlaga (se t.ex. Johansson 2000: 70).

⁴⁵ Se t.ex. Dronke 1997: 87, 152.

⁴⁶ Detta är ett viktigt problem med t.ex. de eddadateringar hos Jan de Vries som bygger på likheter med skaldedikter. *Hamðismál* dateras till 800-talet med argumentet att den har påverkat Bragi Boddasons *Ragnarsdrápa* (Vries 1964: 77), och Vries förutsätter här således påverkansriktningen eddadikt → skaldedikt. Den riktningen motiverar inte Vries. Även i samband med *Guðrúnarqviða II* hävdar Vries verbalt samband med en skaldedikt, Gísl Illugasons *Erfikvæði* från ca 1104. Här hävdar dock Vries påverkansriktningen skaldedikt → eddadikt, varför *Guðrúnarqviða II* förklaras vara yngre än så (Vries 1967: 135). Påverkansriktningen tycks med andra ord bestämmas av om Vries anser eddadikten vara ung eller gammal, och därmed blir detta slags verbala likheter med skaldediktningen inte egentligen en dateringsmetod alls hos Vries.

inte innebära att den aktuella eddadikten måste vara gammal. Härtill kommer att det i flera utpekade fall snarare torde röra sig om gemensamma formler än om direkta lån;⁴⁷ därmed saknas också skäl att anta tidsmässig närhet.

Överhuvudtaget är atomismen ett grundläggande problem vid komparation av enskildheter: ett enstaka belägg, isolerat från sitt sammanhang och ofta enbart förekommande i någon enstaka eddadikt, kan inte tillerkännas stark beviskraft. Forskarna har ofta bortsett från att det likartade elementet har helt olika funktion och kontext i respektive verk och rentav kan ha helt olika betydelse. Som exempel kan nämnas hur Wolfgang Mohr (1938: 237) vill knyta beskrivningen i *Guðrúnarqviða II* 14 — Þóra "gullbócaði", d.v.s. broderade med guld — till danskt balladursprung med hänvisning till en dansk ballad som i en grundskild historia bl.a. berättar "di lerd hinnde lesse i bog" (DgF 475). Ordet bok ingår förvisso i båda fallen, men såväl kontexten som själva betydelsen av ordet *bok* är fullständigt olika. Mohr bygger överhuvudtaget upp sin argumentation för "eddaelegiernas" ursprung i dansk-tysk balladdiktning genom att samla paralleller för enstaka ord och motiv av vitt skilda slag — helt lösryckta från sitt sammanhang och endast i undantagsfall kopplade till något *typiskt* för de aktuella eddadikterna, till deras grundläggande mönster.⁴⁸

Ett annat komparativt tillvägagångssätt är att i stället utgå från mer

⁴⁷ Ett exempel på detta är några likartade formuleringar i edda- och skaldedikter som Jan de Vries ser som uttryck för litterärt inflytande och därför tillskriver betydelse för datering (Vries 1964: 77, 304). Det handlar om formuleringarna "Styrr varð i ranni" (*Hamðismál* 23), "rósta varð i ranni" (*Ragnarsdrápa* 3; Skj I B: 1), "Rymr var i ranni" (*Hlöðskviða* 5).

⁴⁸ Han ägnar sig i första hand åt att notera enstaka ord som han menar stöder hans tes om dikternas ursprung. Ord som *drötning* (Mohr 1939: 168) och *búr* (1938: 239) pekas ut som danismer, ett ord som *fyrmunna* har parallell i fornsachsiska *farmunan* (1939: 251) etc. Dessa ord saknar all koppling till något för de aktuella "eddaelegierna" utmärkande; de flesta förekommer där bara någon enstaka gång och rör helt skilda områden. Detta rena samlande av lösryckta ord utgör ett huvudavsnitt — 54 sidor — av Mohrs arbete (1939: 150–204). Orden kopplas inte till strukturer eller funktioner som har paralleller i annan litteratur (några sådana likheter skapar han dock själv genom att medelst kraftiga omstuvningar rekonstruera förmenta urformer av eddadikter efter mönster av ballader; t.ex. 1938: 234). Han noterar även motiv som har paralleller i danska ballader eller tyska dikter, men också här är det fenomen som ingalunda är *typiska* för någon eddadikt, utan som förekommer enbart någon enstaka gång — t.ex. motivet att kalla på någon genom harpospel (1938: 264). Såväl orden som motiven är lösryckta från sin kontext. Det som är mest karaktäristiskt för "eddaelegierna", sorgen/smärtan — ett fenomen som helt genomsyrar flera av dem —, är för Mohr bara ett motiv bland andra (1938: 251–57), och även hans undersökning av detta motiv är inriktat på paralleller i fråga om lösryckta ord, inte på likheter i gestaltning av sorgen, dess roll i helheten etc. Mohr visar genomgående i sina komparativa undersökningar intresse endast för de enskilda elementen i sig, och han isolerar dem konsekvent från deras sammanhang.

övergripande och centrala fenomen i dikterna, att undersöka formuleringar och motiv i deras kontext, att fastställa hur olika drag hänger samman och bildar mönster och sedan söka likheter vad gäller sådana fenomen i annan litteratur. Detta slags komparation har inte alls spelat samma roll inom forskningen, men det är vad jag här vill sätta främst. Ett skäl är att sådana mönster torde ha större möjligheter att överleva den muntliga traderingen, och att de därmed vittnar bättre om de ursprungliga versionerna än vad enstaka detaljer gör. Jag nämnde tidigare att de bevarade versionerna av *Völuspá* skiljer sig åt på många punkter, men det är trots allt påtagligt att den grundläggande tematiken, strukturen och stilen, ja hela den litterära egenarten, ändå är densamma. Förvisso är det teoretiskt tänkbart att eddadikterna moderniserats också mer fundamentalt i den muntliga traditionen, men i så fall handlar det om omdiktning av ett slag som inte förefaller vara regel i norrön poesi. Man kan notera att 1200-talets lärda islänningar godtog vikingatida skaldedikter — och i Snorri Sturlusons fall även eddiska gudadikter — som säkra källor för såväl historiska fakta som genuina hedniska föreställningar och poetiska grepp och formuleringar från vikingatiden. Vår tids forskning kring muntlig poesi ger visserligen vid handen att förändringar i muntlig tradition är mer ofrånkomliga och mer omfattande än vad 1200-talets islänningar synes förutsätta, men deras sätt att använda befintliga diktversioner som trovärdiga källor för såväl form som innehåll i de "ursprungliga" versionerna antyder ändå att man under 1200-talet — en tid då muntlig tradition var ett levande fenomen — inte räknade med fundamentala moderniseringar/omdiktningar. Det är därför ett rimligt antagande att de bevarade versionerna av eddadikterna är trovärdiga vittnen till de "ursprungliga" versionerna vad gäller övergripande mönster, sammanhängande drag, grundläggande motiv, struktur etc., och att förändringar i den muntliga traditionen i första hand torde omfatta enskilda detaljer.

Även andra skäl gör att komparation utifrån övergripande fenomen och sammanhängande mönster är att föredra. Det som skall beläggas med komparationen är ju en tidfästning, ett inflytande på eddadikten från en bestämd litterär tradition vid en bestämd tidpunkt. Inte ens om vi kan säkert identifiera enstaka lån, allusioner eller citat behöver, som vi sett, dessa vittna om tidsmässig närhet mellan två verk. Men om vi kan fastställa att en eddadikt anknyter till samma slags stilideal, tematisk fokusering och strukturprinciper som annan litteratur, om vissa motiv dyker upp i samma kontext och gestaltas på likartat vis, ja om likheterna bildar ett *mönster* — då finns skäl att anta ett närmare samband: influens

från en bestämd litterär tradition, ett litterärt mode. Då är sannolikheten stor för att det också finns ett tidsmässigt samband. Om en eddadikt uppvisar likheter med diktning från en specifik litterär tradition väger alltså dessa likheter tyngre om de omfattar både framträdande tematik och litterär gestaltning av denna tematik än om den endast består i enstaka ord eller detaljer. Men om det finns ett likartat litterärt mönster är också mindre likheter av intresse. Komparation av enskilda ord, motiv, poetiska grepp m.fl. detaljer har därför också en roll att spela, men måste underordnas den övergripande komparationen och sättas in i sitt sammanhang.

Eddaforskningen har länge varit präglad av filologisk detaljanalys. Jag menar att det finns skäl att i högre grad än tidigare analysera litterära mönster vad gäller tematik och gestaltning i eddadikterna: vilken roll vissa motiv spelar i dikthelheten, kopplingen mellan olika motiv, stilgrepp, ordval, strukturella grepp för att gestalta motiven etc. Själva den grundläggande handlingen är förvisso relativt likartad i alla Eddans hjältedikter, ja strängt taget i all hjältediktning oberoende av tid. Men givna händelser kan återges på mycket olika sätt; diktning från olika litterära traditioner lägger tonvikt vid olika motiv och gestaltar dem olika, och med hjälp av sådana tidsbundna egenheter kan vi få indikationer om eddadikternas traditionstillhörighet och tillkomsttid. Vägen till hållbara dateringar av eddadikterna torde i hög grad gå via analyser av olika teman och deras gestaltning — t.ex. kärlek, död, strid, sorg, könsroller — där de påvisade tendenserna sätts in i ett större litterärt sammanhang och relateras till tendenser i andra, tidfästa, litterära traditioner.

Detta slags undersökningar har hittills genomförts i förvånansvärt liten utsträckning inom eddaforskningen. Undersökningar av litterära teman i eddadiktningen är överhuvudtaget sällsynta, och de som finns har vanligen genomförts inom ramen för den heuslerska helhetsbilden och således inte alls inneburit någon förutsättningslös komparation, än mindre har det handlat om tematisk-stilistiska analyser för att fastställa mönster i framställningen. Helt saknas dock inte detta slags forskning; Joseph Harris arbeten om "elegiska" motiv och strukturer liksom Carol Clovers om eggelse och klagan (Harris 1982 och 1988; Clover 1985 och 1986) är förvisso komparativa och inriktade på tematisk-stilistiska mönster. Min egen avhandling om sorgen (Sävborg 1997) är ett försök att arbeta i samma anda. Vi har alla tre menat oss kunna visa att sådana "elegiska" fenomen som sorg och olycksmonologer, vilka alltsedan Heusler setts som mycket unga, har en lång tradition bakom sig, med paralleller i såväl vikingatida skaldediktning som fornvästgermansk hjältediktning.

Denna forskning synes därmed kunna revidera den traditionella bilden av ett antal eddadiktens traditionsbakgrund, deras *ursprung*. Ingen av oss har utifrån dessa resultat dragit några slutsatser om eddadiktarnas tillkomsttid, deras *ålder*. I min avhandling förklarar jag uttryckligen att resultaten av mina komparativa undersökningar inre räcker för att ställa upp någon dateringshypotes (Sävborg 1997: 454), en ståndpunkt jag alljämt intar. Dels måste dessa resultat kompletteras med komparativa undersökningar av andra teman, stildrag och strukturer, dels är det viktigt att klargöra att litterär komparation inte ensam kan utgöra en hållbar dateringsmetod. Om en komparativ undersökning av det slag jag förordat ovan visar tydliga beröringspunkter mellan en eddadikt och en specifik litterär tradition ger detta en indikation om den litterära traditionen bakom dikten eller inslag i den, vilket i sin tur *kan* indikera diktens tillkomsttid, men här finns ingalunda ett självklart samband; en och samma tradition kan leva länge tämligen oförändrad.⁴⁹ Om man skall kunna lägga fram en dateringshypotes måste därför resultatet i fråga om litterär tradition kombineras med andra slags dateringskriterier. Här får de språkliga kriterierna, och inte minst *of/um*-statistiken, en viktig roll. Om de tidigare indicierna därvid bekräftas torde vi ha en relativt starkt grundad dateringshypotes. Även härvid kvarstår naturligtvis ett oundvikligt inslag av värdering av resultaten — t.ex. hur man skall ställa sig till de fall då resultaten från de olika dateringsmetoderna talar klart emot varandra. Men dessa hypoteser torde ändå vara vetenskapligt starkare grundade än dateringar byggda på spekulationer om typologisk-kronologiska samband och på ostyrkta antaganden om skilda perioders anda.

Jag har flera gånger ovan påtalat felkällor vid eddadatering. Många av dessa går inte att fullt ut eliminera. Möjligheten av en lång, konservativ tradition inom eddadiktningen gör alla komparativa dateringsförsök osäkra, och förändringen i muntlig tradition gör även de språkliga-statistiska metoderna osäkra. Även den som bedömer att de här förordade dateringsmetoderna ger mer välgrundade resultat än de traditionella kan lätt känna tveksamhet inför själva möjligheten att datera eddadiktarna med sådan säkerhet att det går att förutsätta dessa dateringar i andra undersökningar.

Själv tror jag, som framgått ovan, på möjligheten av någorlunda väl-motiverade dateringar, men jag menar samtidigt att det är fruktbarare

⁴⁹ Ett norrönt exempel på detta är den skaldiska furstedikten, vilken såväl formellt som innehållsligt är sig mycket lik från Porbjörn hornklofi på 800-talet till Sturla Þórðarson på 1200-talet.

att koncentrera sig på frågorna om eddadikternas ursprung och litteraturhistoriska kontext än på den exakta dateringen av dem. Eddadikternas relation till övriga dikter i den övergripande tradition de tillhör — den forngermanska stavrimmade poesin —, till den norröna poesi de var samtida med — skaldediktningen — eller till den specifikt isländska litteratur som blommade när de nedtecknades — sagalitteraturen — är viktiga frågor som i hög grad kan undersökas även utan säkerställda dateringar. I sådana undersökningar kommer det slags komparativa analyser jag har förordat till sin egen rätt. Men då är vi tillbaka vid frågor inte olika dem Andreas Heusler en gång ställde: om sammanhangen i den forn- och medeltidsgermanska litteraturen i stort, om eddadikternas ursprung och metamorfoser. Och hur diskutabla Heuslers metoder och resultat än var finns det knappast skäl att undvika sådana frågor. Med de alternativa utgångspunkter och den alternativa metodiska grundsyn jag här har skisserat bör vi kunna nå mer välgrundade resultat.

V

Denna artikel skall enligt rubriken presentera nya tankar om eddadikternas ursprung och ålder. Ändå har jag avstått från att argumentera för såväl nya dateringar som nya ursprungshypoteser. Jag tror att sådana skulle skymma sikten för de principiella resonemang jag velat föra. Och principdiskussion är av nöden innan detta slags undersökningar kan börja — först om man kan enas om förutsättningarna blir en diskussion om enskilda daterings- och ursprungshypoteser fruktbar. Därför har jag primärt argumenterat för nya *utgångspunkter* — som ersättning för sådana utgångspunkter som ingen egentligen har motiverat och som ingen aktivt tycks godta, men som likväl utgör fundamentet för dagens standarduppfattning — liksom för en användbarare och vetenskapligt starkare *metodik* än hittills — som ersättning dels för sådana dateringsargument som ofta nämns men ingen lyckats tillämpa i praktiken, dels för sådana ovetenskapliga argument som verkligen framförts men som ingen tycks vilja principiellt försvara.

Stora delar av artikeln har varit forskningshistorisk, och min argumentation där har i hög grad varit negativ. Men mitt syfte har främst varit att visa *att* och *hur* vetenskapligt ohållbar argumentation är av fundamental betydelse för dagens rådande uppfattning, och detta faktum leder till min viktigaste tes: den som diskuterar eddadikternas ålder och ursprung måste ta upp frågan från grunden.

Litteratur

- Ament, Hermann 1989: "Germanen", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 4, München/Zürich.
- Andersson, Kent och Herschend, Frands 1997: *Germanerna och Rom*, Uppsala.
- Andersson, Theodore M. 1982: "Atlamål", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 1, New York.
- Beck, Heinrich 1973: "Atlilieder", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 1, Berlin.
- 1986: "Eddische Dichtung", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 6, Berlin.
- 1990: "Eddaliedforschung heute: Bemerkungen zur Heldenlied-Diskussion", *Helden und Heldensage. Otto Gschwanter zum 60. Geburtstag*, utg. Hermann Reichert och Günter Zimmermann (*Philologica Germanica*, vol. 11), Wien.
- 1998: "Germanen, Germania, Germanische Altertumskunde. Dichtung", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 11, Berlin/ New York.
- Bierbrauer, V. 1991: "Langobardische Kunst", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 5, München/Zürich.
- 1997: "Tierornamentik bei Germanen und Reiternomaden in Spätantike und frühem Mittelalter", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 8, München.
- Cassiodorus 1973: *Magni Aurelii Cassiodori Variarum Libri XII*, utg. Å. J. Fridh (*Corpus Christianorum. Series Latina*, xcvi), Tvrnholti.
- Clover, Carol J. 1985: "Cold Are the Counsels of Women: The Tradition Behind the Tradition", *The Sixth International Saga Conference 28/7–2/8 1985: Workshop Papers*, Köpenhamn.
- 1986: "Hildigunnr's Lament", *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, utg. John Lindow m.fl. (*The Viking Collection: Studies in Northern Civilization*, vol. 3), Odense 1986.
- Diesner, Hans-Joachim 1966: *Das Vandalenreich: Aufstieg und Untergang*, Stuttgart.
- Dronke, Peter 1970: *Poetic Individuality in the Middle Ages: New Departures in Poetry 1000–1150*, Oxford.
- Dronke, Ursula 1993: "Pagan beliefs and Christian Impact: The Contributions of Eddic Studies", *Viking Revaluations: Viking Society Centenary Symposium 14–15 May 1992*, utg. Anthony Faulkes och Richard Perkins, London.
- 1997: *The Poetic Edda*, vol. 11, *Mythological Poems*, Oxford.
- Einar Ólafur Sveinsson 1962: *Íslenzkar bókmenntir í fornöld*, vol. 1.
- Ensslin, Wilhelm 1947: *Theoderich der grosse*, München.
- Ettmüller, Ludwig 1847: *Handbuch der deutschen Literaturgeschichte von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten, mit Einschluß der angelsächsischen, altskandinavischen und mittelniederländischen Schriftwerke*, Leipzig.
- Fidjestøl, Bjarne 1989: "Ekspletivpartikkelen som dateringskriterium: Forsøk i

- filologisk statistikk", *Festskrift til Finn Hødnebo* 29. Desember 1989, red. Bjørn Eithun m.fl. Oslo.
- 1992: "Oldemors alder: Om diskusjonen kring datering av eddadikta", *Eyvindarbók: Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen*, Oslo.
- 1999: *The Dating of Eddic Poetry: A Historical Survey and Methodological Investigation*, utg. Odd Einar Haugen, (Bibliotheca Arnarnagæana, vol. XL1) Köpenhamn.
- Finch, R. G. 1993: "Atlakviða", *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, utg. Phillip Pulsiano m.fl. New York/London.
- Foote, Peter och Wilson, David M. 1980: *The Viking Achievement*, London.
- Fry, Donald K. 1974: *Finnsburh: Fragment and Episode*, London.
- Grazi, Vittoria 1990: "Die 'Götterlieder' der Edda und die 'indogermanische Dichtersprache'", *Poetry in the Scandinavian Middle Ages: The Seventh International Saga Conference, Spoleto 4–10 September 1988*, Spoleto.
- Gregorius av Tours 1937–51: *Scriptores Rerum Merovingicarum*, vol. 1, *Gregorii Episcopi Tironensis Libri Historiarum X*, utg. Bruno Krusch Wilhelm Levison (Monumenta Germaniae Historica), Hannover.
- Grimm, Wilhelm 1829: *Die deutsche Heldensage*, Göttingen.
- Gräslund, Ann-Sofie 1985: "Den tidiga missionen i arkeologisk belysning — problem och synpunkter", *Tor, tidskrift för arkeologi*, vol. 20, 1983–85, Uppsala.
- Gschwantler, Otto 1986: "Edda", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 3, München/Zürich.
- Harris, Joseph 1983: "Elegy in Old English and Old Norse: A Problem in Literary History", *The Old English Elegies: New Essays in Criticism and Research*, utg. Martin Green.
- 1984: "Eddic Poetry", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 4, New York.
- 1985: "Eddic Poetry", *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, utg. Carol J. Clover och John Lindow (Islandica, vol. XLV), Ithaca/ London.
- 1988: "Hadubrand's Lament: On the Origin and Age of Elegy in Germanic", *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*, utg. Heinrich Beck (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, vol. 2), Berlin/New York.
- Heinrichs, Heinrich Mathias 1980: "Atlilieder der Edda", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1, München/Zürich.
- Heusler, Andreas 1902: "Der dialog in der altgermanischen erzählenden dichtung", *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur*, vol. 46, Berlin.
- 1906: "Heimat und Alter der eddischen Gedichte", *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, vol. 116, Braunschweig.
- 1911–13: "Dichtung", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, utg. Johannes Hoops, vol. 1, Straßburg.
- 1921: "Das nordische Altertum in seiner Beziehung zum westgermanischen", *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, vol. 142, Braunschweig/Berlin.

- 1941: *Die altgermanische Dichtung*. 2:a uppl. Potsdam.
- 1969: "Antrittsrede in der preussischen Akademie der Wissenschaft" (1908); här efter *Kleine Schriften*, vol. II, utg. Stefan Sonderegger, Berlin.
- Hofmann, Dietrich 1971: "Altnordische Literatur: Edda und Skalden", *Kurzer Grundriß der germanischen Philologie bis 1500*, utg. Ludwig Erich Schmitt, vol. 2, *Literaturgeschichte*, Berlin.
- Holtsmark, Anne 1961: "Heltediktning", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. 6, Malmö.
- Jenny, Wilhelm Albert von 1940: *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, Berlin.
- Jessen, Edvin 1867–69: "Småting om oldnordiske digte og sagn. 'En indsigelse'", *Historisk Tidsskrift*, 3:e Række, vol. 6, Köpenhamn.
- 1871: "Über die Eddalieder: heimat, alter, character", *Zeitschrift für deutsche Philologie*, vol. 3, Halle.
- Johansson, Karl G. 2000: "Völuspá — muntlig och skriftlig tradition: En diskussion om skärningspunkten mellan filologi och litteraturvetenskap", *Den fornordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*, utg. Kristinn Jóhannesson m.fl., Göteborg.
- Jón Helgason 1952: *Norges og Islands digtning* (Särtryck ur *Nordisk kultur*, vol. VIII B).
- 1964: *Eddadigte*, vol. 1, *Völuspá Hávamál*, Köpenhamn/Oslo/Stockholm.
- Jónas Kristjánsson 1997: *Eddas and Sagas: Iceland's Medieval Literature*, övers. Peter Foote, 3:e uppl. Reykjavik.
- Koegel, Rudolf och Bruckner, Wilhelm 1901–09: "Althoch- und altniederdeutsche Literatur", *Grundriß der germanischen Philologie*, utg. Hermann Paul, vol. II, Straßburg.
- Kommentar 1997: *Kommentar zu den Liedern der Edda*, vol. 2, *Götterlieder*, utg. Klaus von See m.fl. Heidelberg.
- Kuhn, Hans 1929: *Das Füllwort of-um im Altwestnordischen: eine Untersuchung zur Geschichte der germanischen Präfixe. Ein Beitrag zur altgermanischen Metrik*, Göttingen.
- 1943: "Besprechung von Jan de Vries Altnordische Literaturgeschichte. Band I", *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 61.
- 1971: "Die alte nordische Dichtung" (1957), återgiven efter: *Kleine Schriften: Aufsätze und Rezensionen aus den Gebieten der germanischen und nordischen Sprach-, Literatur- und Kulturgeschichte*, vol. II, Berlin.
- Mogk, Eugen 1904: *Geschichte der Norwegisch- isländischen Literatur*. 2:a uppl. (Särtryck ur *Grundriß der germanischen Philologie*, utg. Hermann Paul, 2:a uppl.), Straßburg.
- Mohr, Wolfgang 1938: "Entstehungsgeschichte und Heimat der jüngeren Eddalieder südgermanischen Stoffes", *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 75.
- 1939: "Wortschatz und Motive der jüngeren Eddalieder mit südgermanischem Stoff", *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 76.

- Neckel, Gustav 1908: *Beiträge zur Eddaforschung mit Exkursen zur Heldensage*, Dortmund.
- 1934: *Altgermanische Kultur*, Leipzig.
- Pipping, Rolf 1937: "Potenserande genitiv", *Studier i nordisk filologi*, vol. 27, Helsingfors.
- Richard, J. 1983: "Burgunder", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, München/Zürich.
- Schier, Kurt 1986: "Edda, Ältere", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 6, Berlin.
- Schier, Kurt 1992: "Edda", *Kindlers neues Literatur Lexikon*, vol. 18, München.
- See, Klaus von 1981: *Edda, Saga, Skaldendichtung: Aufsätze zur skandinavischen Literatur des Mittelalters*, Heidelberg.
- 1998: "Das Phantom einer altgermanischen Elegiendichtung: Kritische Bemerkungen zu Daniel Sävborg 'Sorg och elegi i Eddans hjältediktning'", *skandinavistik: zeitschrift für sprache, literatur und kultur der nordischen länder*, vol. 28, Glückstadt.
- Seyer, Rosemarie 1983: "Kunst und Ideologie", *Die Germanen: Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa*, vol. II, utg. Bruno Krüger, Berlin.
- Sigurður Nordal 1923: *Völuspá*, Reykjavík.
- Simek, Rudolf och Pálsson, Hermann 1987: *Lexikon der altnordischen Literatur*, Stuttgart.
- Sprenger, Ulrike 1983: "Heroische Elegie und geistliche Literatur", *Akten der fünften Arbeitstagung der Skandinavisten des deutschen Sprachgebiets: 16.–22. August 1981 in Kungälv*, utg. Heiko Uecker, St Augustin.
- 1988: "Zum Ursprung der altnordischen Heroischen Elegie", *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*, utg. Heinrich Beck (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, vol. 2), Berlin/New York.
- 1992: *Der altnordische Heroische Elegie* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, vol. 6), Berlin/ New York.
- Sävborg, Daniel 1997: *Sorg och elegi i Eddans hjältediktning* (Stockholm Studies in History of Literature, vol. 36), Stockholm.
- 2000: "Beowulf and Sonatorrek are Genuine Enough: An Answer to Klaus von See", *skandinavistik: zeitschrift für sprache, literatur und kultur der nordischen länder*, vol. 30, Glückstadt.
- Thompson, E. A. 1966: *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford.
- Turville-Petre, Gabriel 1953: *Origins of Icelandic Literature*, Oxford.
- 1972: *Nine Norse Studies* (Viking Society for Northern Research, vol. v), London.
- Veturliði Óskarsson 1999: "Om lánord og fremmed påvirkning på ældre islandsk sprog", *Scripta Islandica: Isländska sällskapetets årsbok*, vol. 49/1998, Uppsala.
- Vigfusson, Gudbrand och York Powell, F. 1983: *Corpus Poeticum Boreale: The Poetry of the Northern Tongue from the Earliest Times to the Thirteenth Century*, vol. 1, Oxford.

- Wolfram, Herwig 1979: *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München.
- Voorwinden, Norbert 1990: "Kampfschilderung und Kampfmotivation in mittelalterlicher Dichtung. Zur Verschmelzung zweier Traditionen in der deutschen Heldenepik", *Helden und Heldensage: Otto Gschwaniter zum 60. Geburtstag*, utg. Hermann Reichert och Günter Zimmermann, Wien.
- Vries, Jan de 1934: "Über die Datierung der Eddalieder", *Germanisch-romanische Monatsschrift*, vol. 22, Heidelberg.
- 1964: *Altnordische Literaturgeschichte*, vol. 1, 2:a uppl, Berlin.
- 1967: *Altnordische Literaturgeschichte*, vol. II, 2:a uppl, Berlin.
- Danmarks gamle Folkeviser* [DgF], vol. I–XII, utg. Svend Grundtvig, Axel Olrik m.fl. Köpenhamn 1853–1976.
- Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Vol. 1. Text. utg. Gustav Neckel, 3:e uppl. utg. Hans Kuhn, Heidelberg 1962.
- Das Nibelungenlied*, utg. Karl Bartsch, 16:e uppl. utg. Helmut de Boor, Wiesbaden 1961.
- Den norsk-islandske Skjaldedigtning* [Skj], vol. I–IV, utg. Finnur Jónsson, Köpenhamn 1912–1915.